अवजानंति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ॥
परं भावमजानंतो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥

नेणोनि मातें नर अप्रबुद्ध[1]
मी मानिती एक मनुष्य शुद्ध ।
माझा करीती अपमान खास
सर्वेश[2] मी हें नकळे तयांस ॥ ११ ॥

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ॥
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥ १२ ॥

श्लोक (शालिनी).

आशा कर्मे सर्व ही जाण साचीं
किंवा ज्ञानें व्यर्थ जो मूढ[3] त्याचीं ।
झाला ऐसा लुब्ध[4] तो प्रकृतीला
मूढा किंवा आसुरी राक्षसीला ॥ १२ ॥

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ॥
भजंत्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

भूतांस मी जाणुनि आदि अंत
घेवोनि दैवी प्रकृतीस संत ।
बा ते जगीं या मज ऐक्यभावें
पार्था महात्मे भजती स्वभावें ॥ १३ ॥

---

१ अज्ञ. २ सर्वाचा स्वामी. ३ मूर्ख. ४ लंपट.

सततं कीर्तयंतो मां यतंतश्च दृढव्रताः ॥
नमस्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥

जे लोक आहेत दृढव्रताचे
मत्कीर्तनीं ते रत नित्य वाचे ।
जे युक्त जे नित्य उपासितात
ते भक्तिभावें मज वंदितात ॥ १४ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ॥
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

कोणी एक उपासिती जन मला बा ज्ञानयज्ञें पहा
तैसे जाण कित्येक लोक दुसरे मातें गणोनी महा ।
एकत्वें भजती किती जन मला तैसें पृथक्त्वें किती
पार्था ह्या जगतीवरी जन मला नानामुखें योजिती ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ॥
मंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

कोणी क्रतू मानिति यज्ञ मीच
स्वाहा स्वधा औषध मंत्र मीच ।
कीं जाणती अग्निहि मीच कोणी
कीं होमद्रव्यें कुणि मीच मानी ॥ १६ ॥

---

१ दृढ निश्चयाचे. २ अनेक तऱ्हेनें.

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ॥
वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक् साम यजुरेव च ॥ १७ ॥

माता पिता मी सकळां जनांचा
धाता अजा मीच तयांस साचा ।
ओंकार मी वेद्य[1] पवित्र मीच
ऋग्वेद किंवा यजु साम मीच ॥ १७ ॥

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ॥
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ १८ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

भूतांची गति निश्चयें करुनि मी कीं मीच त्यां पालक
साक्षी ईश सखा प्रभू सकल मी आहें जगच्चालक[2] ।
आहें मी शरणागतास वश ही सर्वांस वासस्थल[3]
सृष्टीचा लय मी स्थिती जनन मी कीं नित्य मी निर्मळ

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ॥
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥

पार्था ह्या जगतांत मीच तपतों कीं मीच वृष्टी करीं
मी आवर्षण पाडितों कधिं कधीं पर्जन्य वृद्धी करीं
आहें मोक्षहि मी जगीं मरण मी ही खूण ठेवीं मनीं
जें जें सुंदर चांगलें सकल मी वाईट ही मी जनीं १९

---

१ जाणण्यास योग्य. २ जगाचा चालविणारा. ३ राहण्याचें स्थान.

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयंते ॥
ते पुण्यमासाद्य सुरेंद्रलोकमश्नंति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥ २० ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

वेत्ते जे तीन वेदीं सतत करिति जे सोमपानास नित्य
पापें ज्यांनीं धुवोनी सकल जगभरी सारिलें सर्व कृत्य।
यज्ञार्थातें करोनी झडकरि जन ते पावती स्वर्गलोकीं
तेथेंत्या पुण्यलोकीं[3] सुखकर[2] विषया भोगिती ते विलोकी

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशंति ॥
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभंते ॥ २१ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

भोगूनि भोग मग ते नर दिव्यलोकीं[3]
संपून पुण्य पडती मग मृत्युलोकीं ।
फेऱ्यांत नित्य असती जन यापरी ते
आसक्त जे जन सदा असती फलातें ॥ २१ ॥

अनन्याश्चितयंतो मां ये जनाः पर्युपासते ॥
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥

श्लोक (उपजाति).

उपासिती जे मज एकनिष्ठ
भक्तांत माझ्या जन तेच श्रेष्ठ ।
तो नित्य योगी नर योग साचा
निर्विघ्न मी चालवितों तयाचा ॥ २२ ॥

---

१ यज्ञांत एका वनस्पतीचा रस पितात तो. २ सुख करणारे. 3 स्वर्गलोकीं.

येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ।।
तेऽपि मामेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ।। २३ ।।

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जे अन्य देवां भजतात लोकीं
मातेंच तेही भजती विलोकीं ।
भक्ती मनीं सुदृढ[1] ही करून
होतें परी तें अविधी[2]करून ॥ २३ ॥

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।।
न तु मामभिजानंति तत्त्वेनातश्च्यवंति ते ।। २४ ।।

श्लोक (शालिनी).

यज्ञांचाही सर्वथा मीच भोक्ता
सर्वांचा ही मी प्रभू सर्व शास्ता ।
तत्त्वाला ह्या लोक कोणीच नेणें
ते ते सारे अर्जुना अज्ञ जाणें ॥ २४ ॥

यांति देवव्रता देवान पितॄन्यांति पितृव्रताः ।।
भूतानि यांति भूतेज्या यांति मद्याजिनोऽपि माम् ।। २५ ।।

देवांचे जे भक्त ते देवलोकीं
पित्रांचे ते पोंचती पितृलोकीं ।
भूतांचे ते भूतलोकास जाती
मातें माझे भक्त ते पावताती ॥ २५ ॥

---

१ दृढ निश्चयानें. २ कुमार्गानें.

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

जें भक्तिनेंच मज देतिल भक्त कोणी
हो पत्र पुष्प अथवा फल शुद्ध पाणी ।
निष्काम तें क्षणुनियां मज प्रेम दाटे
खातों पितों सकल तें प्रिय फार वाटे ॥ २६ ॥

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥
यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ २७ ॥

ह्याकारणें सकल हें करितोस जें तूं
खातोस यज्ञ करितोस धरूनि हेतू ।
किंवा अघोर तप आचरण्यास जाशी
अर्पीं मला सकल तें मग मुक्त होशी ॥ २७ ॥

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबंधनैः ॥
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥

ऐसें मनांत धरुनी जरि वागशील
कर्मीं शुभाशुभ न तीं तुज बांधितील ।
संन्यासयोग तुजला मग साध्य[1] झाला
तेणेंच तूं सहज पावशि मत्पदाला ॥ २८ ॥

---

१ प्राप्त झाला.

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥
ये भजंति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ २९ ॥

सर्वांत मी सम मला प्रिय ही न कांहीं
कीं द्वेष ही मम मनीं लवलेश[1] नाहीं ।
भक्ती अनन्य धरुनी भजतात मातें
त्यांच्यांत मी मजमधें वसतात बा ते ॥ २९ ॥

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥
साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ३० ॥

पार्था पहा जरि दुराचरणीं असून
मातें भजेल दृढ भक्ति मनीं धरून ।
साधूच जाण विजया तरि तो वरिष्ठ
त्याचा खरा सतत निश्चय एकनिष्ठ ॥ ३० ॥

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति ॥
कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥

तो धर्मशील जन होउनि शीघ्र योगी
राहूनियां मम पदीं चिरशांति भोगी ।
ध्यानांत ठेव विजया विसरूं न द्यावें
मद्भक्त तो जन कधीं नच नाश पावे ॥ ३१ ॥

---

१ तिळमात्र नाहीं.

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ॥
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ३२ ॥

मद्भक्त ते उपजले जरि नीचवंशीं
कीं शूद्र होय युवती जन वैश्यअंशीं ।
कोणी असोत मम भक्त महा समर्थ
होतील ते मम कृपें सगळे कृतार्थ ॥ ३२ ॥

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ॥
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ३३ ॥

जे पुण्यवंत द्विजराज ऋषीहि भक्त
ते सांग सत्य मग होतिल कां न मुक्त ।
हा मृत्युलोक बहु नाशक दुःखदाता
ह्याकारणें मज भजें तुज मीच त्राता ॥ ३३ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥

माझ्यांत योज मन तूं मम भक्त होई
वंदूनियां शरणही मजलाच येई ।
माझ्यामधें जरि तुझें मन ठेविशील
निश्चित तूं मम पदाप्रति पावशील ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

नववा अध्याय समाप्त.

ह्यास "राजविद्याराजगुह्य" असें नांव आहे.

---

१ हलक्या कुलांत. २ वाण्याच्या जातींत. ३ मोठे. ४ पुण्यवान्. ५ ब्रह्मवर्य. ६ तारणारा.

॥ अथ दशमोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥

भगवान्–

श्लोक (वसंततिलका).

हें अर्जुना बहुत उत्तम एक तूतें
मी सांगतों तरि पुन्हां परिसें तयातें ।
आनंदलाभ तुज होईल फार तेणें
हें निश्चयेंकरुन मी स्वमनांत जाणें ॥ १ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ॥
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २ ॥

माझें पहा जनन[1] कीं सगळा प्रभाव[2]
ऐश्वर्य थोर मम जे नर सर्वभाव ।
मोठ्या ऋषींस न कळे मम अंत साचा
कीं मी पुरातन असें जनिता[3] तयांचा ॥ २ ॥

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ॥
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

आहें अनादि चिर मी मज जन्म नाहीं
जो सुज्ञ तो निजमनांत असेंच पाही ।
स्वामी असें सकल मीच चराचराचा
जाणेल तो धनि नसे मग पातकाचा ॥ ३ ॥

---

१ जन्म. २ सामर्थ्य. ३ जन्मदाता.

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ॥
सुखं दुःखं भवो भावो भयं चाभयमेव च ॥ ४ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

क्षमा बुद्धी शांती भय अभय कीं ज्ञान परम
सुखें आणी दुःखें बहुकठिण जो इंद्रियदम ।
दिसे जें जें लोकीं जनन अथवा मृत्यु बरवा
नरा मोहप्राप्ती गहनतर जो नाश अथवा ॥ ४ ॥

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ॥
भवंति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

तुष्टी तसेंच तप कीं समता अहिंसा
कीं दान मान अपकीर्ति बरी प्रशंसा ।
हे सर्व भाव मजपासुनि प्राप्त होती
ही गुह्य गोष्ट तुज सांगितली सख्या ती ॥ ५ ॥

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ॥
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

चौघे मनू सप्त ऋषी अपूर्व
झाले तयापासुन लोक सर्व ।
ते सर्व झाले मजपासुनी रे
माझेच हे यास्तव लोक सारे ॥ ६ ॥

---

१ इंद्रियनिग्रह. २ अति कठिण. ३ संतोष. ४ हिंसा न करणें. ५ महान्.

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ॥
सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥

जाणेल माझ्या सगळ्या विभूती
होवोनि योगी सम सर्वभूतीं ।
पावेल तो सत्वर योगसिद्धी
त्याची सदा निश्चित होय बुद्धी ॥ ७ ॥

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ॥
इति मत्वा भजंते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥

श्लोक (मंदाक्रांता).

सर्वांचा मी अखिलजनिता जाणुनी नित्य चालें
माझ्या योगें सकल जग हें सत्य निर्माण झालें ।
ऐसें चित्तीं धरुनि जन जे मत्प्रती भक्तिभावें
पूजोनीयां भजति सखया त्यांस मी नित्य पावें ॥८॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ॥
कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यंति च रमंति च ॥ ९ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

अर्पूनियां मम पदीं निजजीव चित्त
जे एकमेक करिती उपदेश नित्य ।
माझे अनेकविध भक्त गुणानुवाद
गाती यथेष्ट मिळण्यास्तव मत्प्रसाद ॥ ९ ॥

---

१ अंश.

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ॥
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते ॥ १० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ऐशापरी जे धरतात प्रीती
माझ्यावरी सर्व अशाच रीती ।
जेणें मला सत्वर पावती ते
देतों अशी बुद्धिच मी तयांतें ॥ १० ॥

तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजं तमः ॥
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

तयांच्या मनीं लावितों ज्ञानदीप[1]
कृपेनें तमा नाशितो मत्प्रताप[2] ।
लया धाडितो सर्व अज्ञानभ्रांती
तया देतसे सर्वदा सौख्य शांती ॥ ११ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ॥
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १२ ॥

अर्जुन–

श्लोक (वसंततिलका).

अत्यंत पावनहि तूं अजआदिदेव
भव्य प्रताप जगतांत तुझा सदैव ।
स्वामी हि तूं परम ब्रह्म निधान हेतू
आत्मा चिरायु बहु दिव्य खराखुरा तूं ॥१२॥

---

१ ज्ञानाचा दिवा. २ माझें सामर्थ्य.

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ॥
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १३ ॥

ऐसें तुवां स्ववदनें कथिलेंच आदी
कीं व्यासही असित देवल नारदादी ।
देवर्षिही वदति नित्य असेंच सारे
आहे तुझें चरित अद्भुत हें मुरारे ॥ १३ ॥

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ॥
नहि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

हें सत्य आहे जरि लोकताता
नेणें कुणी त्वत्स्वरुपासि आतां ।
देवांस दैत्यांस नसेच ठावें
त्याला कसें हो मनुजें पहावें ॥ १४ ॥

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ॥
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥

देवाधिदेवा जगपालकारे
भूताधिपा सौख्यकरा मुरारे ।
जाणावया दुर्लभ तूं जनांस
तूं जाणशी आपण आपणास ॥ १५ ॥

---

१ मानवानें. २ सर्व प्राणिमात्रांचा स्वामी.

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥

ह्याकारणें सर्व तुझ्या विभूती
ज्या व्यापुनी सर्व जगीं रहाती ।
सांगें मला आज कृपा करूनी
हे कृष्णनाथा मज आदरूनी ॥ १६ ॥

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिंतयन् ॥
केषु केषु च भावेषु चिंत्योऽसि भगवन्मया ॥ १७ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

असे तूज योगेश्वरा सर्व ठावें
परी सांग कैसें तुला ओळखावें ।
तुला चिंतनीं सांग कैसें अणावें
स्वरूपीं तुझ्या कोणत्या लीन व्हावें ॥ १७ ॥

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ॥
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १८ ॥

मला बोधिलें त्वां बहू गोड कृष्णा
परी अंतरीं वाढली फार तृष्णा ।
विभूती तुझ्या आणखी योग सांगें
मला विस्तरें यादवा तूंच सांग ॥ १८ ॥

---

१ प्रेमानें. २ शरण जावें. ३ उपदेश केला. ४ समग्र.

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

हंत ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यंतो विस्तरस्य मे ॥ १९ ॥

भगवान्–

बहू चांगला प्रश्न आनंदपूर्व
विभूती अतां सांगतों तूज सर्व ।
विभूतींस माझ्या जरी अंत नाहीं
तरी त्यांतुनी मुख्य सांगेन कांहीं ॥ १९ ॥

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ॥
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामंत एव च ॥ २० ॥

श्लोक (शालिनी).

भूतांचा मी मध्य कीं आदि अंत
सर्वांनाही व्यापुनी मी अनंत ।
आत्मा आहे जो हृदीं सर्व भूतीं
मोठी पार्था तीच माझी विभूती ॥ २० ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ॥
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

विष्णू पहा मी अदितीसुतांत
भानू असें मी नर तेजसांत[2] ।
वायूंत मी जाण असें मरीची
मी चंद्र ताऱ्यांतहि सव्यसाची ॥ २१ ॥

---

१ आनंददायक. २ तेजस्वी पदार्थांत.

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ॥
इंद्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥

वेदांत मी साम असेंच जाण
देवांत मी इंद्र धरीं प्रमाण ।
कीं इंद्रियांही मन मीच आहें
मी चेतना[1] सर्व जिवांत राहें ॥ २२ ॥

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ॥
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३ ॥

रुद्रांत मी शंकर अर्जुना हे
यक्षांमधें मीच कुबेर आहें ।
अग्नी असें मी सकलां वसूंत
मेरू गणावा मज पर्वतांत ॥ २३ ॥

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ॥
सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः ॥ २४ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

असें स्कंद मी जाण सेनापतींत
पुरोहीत जे मोठमोठे तयांत ।
गुरूराज[2] मी स्वर्गिचा इंद्र त्याचा
सरांमाजि मी अब्धि हें जाण साचा ॥२४॥

---

१ प्राण. २ बृहस्पति.

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ॥
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

मोठ्या ऋषींत विजया भृगु मीच आहें
वाणीमधें प्रणव अक्षर मीच पाहें ।
यज्ञामधें सकलही जपयज्ञ मीच
कीं स्थावरामधिं हिमालय मीच उंच ॥ २५ ॥

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ॥
गंधर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६ ॥

वा मीच तो सकल पिंपळ पादपांत
देवर्षि जे सकल नारद मीच त्यांत ।
गंधर्व चित्ररथ मी स्वजनीं तयांच्या
सिद्धांमधें कपिल मी मुनिराज साचा ॥ २६ ॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ॥
ऐरावतं गजेंद्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

उच्चैःश्रवा अश्वगणांत तो मी
क्षीराब्धिपासून[1] प्रसिद्ध नामी ।
हत्तींत ऐरावत मीच थोर
कीं मानवीं मी नृप शूर वीर ॥ २७ ॥

---

1 क्षीरसमुद्रापासून.

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ॥
प्रजनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८ ॥

मी आयुधीं वज्र कितीक वानूं
धेनूंत मी सुंदर कामधेनू ।
हेतूमधें काम प्रसिद्ध तो मी
सर्पांमधें वासुकि मीच नामीं ॥ २८ ॥

अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ॥
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ २९ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

नागांमध्यें सतत मीच असें अनंत
मी अर्जुना जलचरांत वरूण नित्य ।
मी अर्यमाच पितरांत बहूत चोजें[2]
मी निग्रहांत परिपूर्ण यमाधिराज ॥ २९ ॥

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ॥
मृगाणां च मृगेंद्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३० ॥

प्रल्हाद मी सकळ दैत्यगणांत नामी
आकर्षित्यांत नर काळ खराखुरा मी ।
मी श्वापदांत समजें नर सिंह मानें
पक्ष्यांमधें गरुड मी विजया क्रमानें ॥ ३० ॥

---

१ इच्छा. २ आश्चर्य.

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ॥
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥

श्लोक (पृथ्वी).

नभीं उडति जीव जे सकल त्यांत मी मारुत
धनुर्धर तयांत रे विजय राम मी निश्चित ।
जलीं सकल मत्स्य जे मकर त्यांत हे सद्रथी ।
पवित्र सरितांमध्यें विमल मीच भागीरथी ॥ ३१ ॥

सर्गाणामादिरंतश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ॥
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सृष्टीस मीं आदि तसाच अंत
कीं मध्य ही मी विजया तयांत ।
विद्येंत अध्यात्म गणीं मला रे
वेदांत मी तत्त्व खरेंच सारें ॥ ३२ ॥

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च ॥
अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥

कीं अक्षरांमाजि अकार मीच
बा मी समासीं बहु द्वंद्व उंच ।
कीं अक्षयीं कालहि मीच आहें
सर्वांस आधार धरून राहें ॥ ३३ ॥

---

१ योद्धे. २ हे अर्जुना. ३ नद्या. ४ पवित्र.

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ॥
कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ ३४ ॥

नाशांत मी मृत्यु असें खचीत
मी जन्म आहें नर जन्मत्यांत ।
कीर्ती धृती श्री स्मृति आणि वाचा
प्रज्ञा क्षमा मी युवतींत साचा ॥ ३५ ॥

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहम् ॥
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ ३५ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

आम्नायांत वरिष्ठ साम ह्मणती तेथें बृहत्साम मी
गायत्री विजया मनांत समजें छंदांमधें सर्व मी ।
तैसा मी वर मार्गशीर्ष महिना मासांत साऱ्या जनीं
आहें सर्व ऋतूंत जाण मधु मी हें तत्त्व आणी मनीं ३५

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

वा द्यूत आहें कपटांत मीच
कीं तेजवंतीं तरि तेज मीच ।
यत्नामधें मी जय हेंच तत्त्व
सत्वस्थ जे त्यांतहि मीच सत्व ॥ ३६ ॥

---

१ वसंतऋतु.

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनंजयः॥
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७ ॥

श्रीकृष्ण मी सर्वच यादवांत
कीं मीच तो अर्जुन पांडवांत ।
ऋषींमध्यें व्यासहि मी वरिष्ठ
कीं मीच तो शुक्र कवींत श्रेष्ठ ॥ ३७ ॥

दंडो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ॥
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ ३८ ॥

बा दंडकर्त्यांतहि मीच दंड
वीरांमधें नीतिहि मी उदंड ।
गुह्यांमधें मीच सदैव मौन
ज्ञान्यांमधें मीच अखंड ज्ञान ॥ ३८ ॥

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ॥
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ ३९ ॥

मी ह्या जगाचें चिरबीज नित्य
हें अर्जुना जाण मनांत सत्य ।
माझ्याविणें या जगतांत पाही
कोणी कधीं एकहि होत नाहीं ॥ ३९ ॥

नांतोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ॥
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४० ॥

माझ्या विभूती भरल्या अनंत
नाहीं तयांना तिळमात्र अंत ।
संक्षेप त्यांचा ह्मणुनी करूनी
सांगीतल्या बा तुज आदरूनी ॥ ४० ॥

यद्यद्विभूतिमत्सत्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ॥
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥ ४१ ॥

श्रीमंत किंवा बहु भाग्यवंत
किंवा जगीं जे जन साधुसंत ।
माझ्याच अंशेंकरुनी प्रमाण
निर्माण झाले स्वमनांत आण ॥ ४१ ॥

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ॥
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥

सांगों किती ज्ञान असें अपार
ध्यानांत घे एकच मुख्य सार ।
म्यां एक अंशें करुनी जगास
हें निर्मिलें जाण सदैव खास ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

दहावा अध्याय समाप्त.

ह्यास " विभूतियोग " असें नांव आहे.

॥ अथ एकादशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ॥
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ १ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

कृष्णा मला तूंच कृपा करून
अध्यात्म[1] हें सांगितलें ह्मणून ।
माझ्या मनाला बहु हर्ष झाला
तेणें पहा मोह समग्र गेला ॥ १ ॥

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ॥
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥

श्लोक (शालिनी).

भूतांचे जे जन्म वा मृत्यु सारे
आजी ऐकें त्वन्मुखें यादवा[2] रे ।
आहे तूझें थोर माहात्म्य मोठें
ऐकोनियां फार आश्चर्य वाटे ॥ २ ॥

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ॥
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

ऐश्वर्य[3] अद्भुत तुझें बहु थोर कानें
म्यां ऐकिलें सकल आज तुझ्या मुखानें ।
आतां मनांत मज एक असे अपेक्षा[4]
दे विश्वरूप तव दर्शन अंबुजाक्षा[5] ॥ ३ ॥

१ आत्म्याचा विचार. २ हे श्रीकृष्णा. ३ सत्ता. ४ इच्छा. ५ कमलनेत्रा.

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ॥
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ४ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

पहाया जरी योग्य तें[1] मी असेन
तुला दाखवाया जरी कष्टवे[2] न ।
तरी दाखवी तें मला दिव्य रूप
मनीं लागला हेत[3] त्याचा अमूप[4] ॥ ४ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ५ ॥

भगवान्—

श्लोक (इंद्रवज्रा).

नानाकृतींचीं[5] कितिएक रूपें
नानाप्रकारें असती अमूपें ।
वर्णांत नानाविध भेद फार
आहेत पार्था स्वरूपें अपार ॥ ५ ॥

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ॥
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥

श्लोक (शालिनी).

रुद्रांनीं कीं अश्विनी मारुतांनीं
किंवा पार्था श्रेष्ठ जे त्या वसूंनीं ।
नाहीं बापा देखिलें रूप बा हें
मोठें हें कीं थोर आश्चर्य पाहें ॥ ६ ॥

---

१ हें रूपाचें दर्शक सर्वनाम. २ तुला फार श्रम नसतील तर. ३ हेतु. ४ फार. ५ अनेक तऱ्हेचीं.

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ॥
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आतां पहा तूं जग हेंच सारें
माझ्या स्वरूपांत खुशाल बारे ।
वाटेल जें जें तुज तेंच पाहे
पार्था पहा सर्वच यांत आहे ॥ ७ ॥

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८ ॥

ऐश्वर्य मोठें नर[1] तें कठीण[2]
त्वल्लोचना[3] होइल फार शीण[4] ।
ही घे पहाया ममरूप भव्य
देतों तुला दृष्टि बहूत दिव्य[5] ॥ ८ ॥

॥ संजय उवाच ॥

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ॥
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥

संजय–

श्रीकृष्ण योगेश्वर[6] हें समग्र
बोलोनि दावी मग रूप उग्र[7] ।
पार्थास तैं प्रेम बहूत दाटे
आले शरीरावर सर्व कांटे ॥ ९ ॥

---

१ हे अर्जुना. २ दुःसह. 3 तुझ्या डोळ्यांना. ४ कष्ट. ५ तेज सहन करण्याजोगी. ६ श्रेष्ठ योगी. ७ भयंकर.

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

श्लोक (विबुधप्रिया).

काय हो तरि वर्णुं मी किति उग्र अद्भुत रूप तें
कोटिलोचन कोटिही कर आननें किति भूपते ।
भव्य मौक्तिकमाळही शिरपेंच तो मुकुटावरी
दाँगिने किति हे असे बहु शस्त्र अस्त्रहि घे करीं १०

दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ॥
सर्वाश्चर्यमयं देवमनंतं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥

मालिका बहु दिव्य मौक्तिक पीत अंबर भर्जरी
भाळिं लालहि गंध केशरि वास मायं न अंबरीं ।
फांकली बहु कांति पाहुन सूर्यतेजहि लोपलें
भव्य तें किति रूप हो गगनांत सर्वहि व्यापिलें ११

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ॥
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥

एकदां जरि निर्मिले शतकोटि सूर्यहि अंतरीं
नेत्र हा दश सोडुनी जरि तापले बहुतापरी ।
काय ते करितील हो मम विश्वरूपहि त्यापुढें
कां न होतिल सर्व ते रवि दीन हीनहि बापुडे॥१२॥

---

१ एक कोट (संख्या). २ मोत्यांची. ३ एका प्रकारचा अलंकार. ४ अलंकार. ५ हातामध्यें. ६ पिवळें. ७ वस्त्र. ८ जरीचें. ९ कपाळीं. १० नराहे. ११ आकाशांत. १२ झांकलें. १३ आकाशांत. १४ बारा नेत्र उघडून (हल्लीं जगांत सूर्याच्या एका नेत्राचा मात्र प्रकाश आहे. असे बारा नेत्र उघडले ह्मणजे पूर्ण तेज होतें. १५ प्रखरतर.

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ॥
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ॥ १३ ॥

एक ठाइंच कोटिशा बहु देखिलीं जगतें अशीं
भिन्न भिन्नहि विश्वतोमुख[1] ओंविली जणुं माळशी।
शेंकडों शरिरांत त्या अशिं एक होउन राहिलीं
भव्य दिव्यहि तेजसंयुत[2] अर्जुनें मग पाहिलीं १३

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ॥
प्रणम्य शिरसा देवं कृतांजलिरभाषत ॥ १४ ॥

पाहुनी मग रूप अद्भुत अर्जुना भय वाटलें
रोम अंकित अंग होउनि प्रेम अंतरिं दाटलें।
कंठ दाटुनि बाष्प[3] आणुनि लोचनाप्रति तेधवां
हात जोडुनि नम्र होउनि बोलिला मग माधवा १४

॥ अर्जुन उवाच ॥

पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान् ॥
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ १५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

अर्जुन–

रूपीं तुझ्या ह्या सुर देखताहे
हे जीव सारे जनसंघ[4] आहे।
पद्मासनीं हा विधि वेदांग[5]
महर्षि हे दिव्य किती भुजंग ॥ १५ ॥

---

१ विश्व हेंच आहे मुख ज्याचें. २ तेजःपुंज. ३ अश्रु. ४ समुदाय. ५ वेद हेंच आहे आंग ज्याचें.

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरूपम् ॥
नांतं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् ॥ १६ ॥

बाहू मुखें लोचन कैक[1] पोटें
त्वद्रूप[2] सर्वत्र[3] अनंत मोठें ।
आदी तुला मध्य न अंत पाहे
विश्वेश्वरा विश्वशरीर बा[4] हें ॥ १६ ॥

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमंतम् ॥
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समंताद् दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ १७ ॥

हस्तीं गदा पद्महि जो किरीटी[5]
तूं तेजराशी बहु दीप्ति मोठी ।
सर्वत्र देखे तव उग्र रूप
दावाग्नि[6] सूर्यद्युतिसें प्रदीप ॥ १७ ॥

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ १८ ॥

तूं ज्ञेय तूं अक्षय तूं कृपाळ
तूं आदि तूं शाश्वत धर्मपाळ ।
सांगीतलें त्वां अथवा जनांनीं
आतां कधीं तें न असत्य मानी ॥ १८ ॥

---

१ कितीएक. २ तुझें स्वरूप. ३ जिकडे तिकडे. ४ हे बापा. ५ मुगुट घातला आहे ज्यानें असा. ६ वणवा.

अनादिमध्यांतमनंतवीर्यमनंतबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ॥
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपंतम् ॥ १९ ॥

त्वद्वीर्य किंवा भुज हे अनंत
आदी न त्या मध्य न त्यास अंत ।
भानू शशी नेत्र मुखांत ज्वाला
दैदीप्य कांती जन तप्त झाला ॥ १९ ॥

द्यावापृथिव्योरिदमंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ॥
दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥ २० ॥

देवा तुझ्या ह्या स्वरुपेंकरून
पृथ्वी दिशा हीं सगळीं भरून ।
आकाश व्यापून समग्र गेलें
विक्राळरूपें जन सर्व भ्याले ॥ २० ॥

अमी हि त्वां सुरसंघा विशंति केचिद्भीताः प्रांजलयो गृणंति ॥
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवंति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥

देवाधिदेवा तुज नम्र[2] देव
कोणी स्तुतीही करिती सदैव ।
स्वस्त्यस्तु[3] मंत्रें ऋषि सर्व गाती
ऐश्वर्य मोठें जन हें पहाती ॥ २१ ॥

---

१ हे जगदीशा. २ शरण आले आहेत. ३ स्वस्ति-अस्तु. कल्याण असो.

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ॥
गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघा वीक्षंते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ २२ ॥

आदित्य कीं रुद्र वसू ऋषीहीं
बा यक्ष कीं राक्षसमारुतां ही ।
हा विश्व कीं अश्विनिचे कुमार
सर्वांस आश्चर्य गमे अपार ॥ २२ ॥

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ॥
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ॥ २३ ॥

डोळे हजारों वदनें हजारों
जानूं[1] हजारों उदरें[2] हजारों ।
विक्राळ[3] दाढा द्विजें[4] जीभ हाले
मीही तसा सर्वहि लोक भ्याले ॥ २३ ॥

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ॥
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितांतरात्मा धृतिं न विंदामि शमं च विष्णो ॥ २४ ॥

दैदीप्य[5] तेजें भरलें अभाळ[6]
हें तोंड मोठें उघडें विशाळ ।
अग्नीप्रमाणें नयनांत लाली
देखोनियां गाळणं[7] फार झाली ॥ २४ ॥

---

१ गुडघे. २ पोटें. ३ भयंकर. ४ दांत. (दोनदां आहे जन्म व्यांस). ५ तेजः-पुंज. ६ आकाश. ७ धैर्य खचलें.

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ॥
गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघा वीक्षंते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ २२ ॥

आदित्य कीं रुद्र वसू ऋषीहीं
बा यक्ष कीं राक्षसमारुतां ही ।
हा विश्व कीं अश्विनिचे कुमार
सर्वांस आश्चर्य गमे अपार ॥ २२ ॥

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ॥
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ॥ २३ ॥

डोळे हजारों वदनें हजारों
जानूं[1] हजारों उदरें[2] हजारों ।
विक्राळ[3] दाढा द्विजें[4] जीभ हाले
मीही तसा सर्वहि लोक भ्याले ॥ २३ ॥

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ॥
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितांतरात्मा धृतिं न विंदामि शमं च विष्णो ॥ २४ ॥

दैदीप्य[5] तेजें भरलें अभाळ[6]
हें तोंड मोठें उघडें विशाळ ।
अग्नीप्रमाणें नयनांत लाली
देखोनियां गाळणं[7] फार झाली ॥ २४ ॥

---

१ गुडघे. २ पोटें. ३ भयंकर. ४ दांत. (दोनदां आहे जन्म व्यांस). ५ तेजः-पुंज. ६ आकाश. ७ धैर्य खचलें.

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ॥
दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ २५ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

मुखांचा तुझ्या पाहुनी हा गराडा
जयामाजि अक्राळ विक्राळ दाढा ।
मुखीं शेंकडो तप्त दैदीप्य ज्वाळा
सुचेना पहा तूं कृपेनें दयाळा ॥ २५ ॥

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ॥
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥ २६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

हे सर्व बापा धृतराष्ट्रपुत्र
त्यांचे सहायी[1] क्षितिपाळ[2] मित्र ।
हा कर्ण हे भीष्म गुरू वडील
तैसेच राजे अमुच्याकडील ॥ २६ ॥

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशंति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ॥
केचिद्विलग्ना दशनांतरेषु संदृश्यंते चूर्णितैरुत्तमांगैः ॥ २७ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

हे सारे धांव घेती तव वदनिं पहा आपटीती ललाटें
कोणी दाढेंत देवा अडकुनि बसले कष्टती[3] फार वाटे।
कोणाचीं मस्तकेंही फुटुनिफुटुनियां छिन्नविच्छिन्न
काया[4]। कोणाचे कान गेले कर पद तुटले चाविले
देवराया[5] ॥ २७ ॥

---

१ विस्तार. २ मदतनीस. ३ पृथ्वीपती (राजे). ४ कपाळें. ५ कुचंबतात. ६ देह.
७ श्लोकाचा भावार्थ सरल अर्थात पहावा ह्मणजे नीट समजेल.

यथा नदीनां बहवोऽबुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवंति ॥
तथा तवामी नरलोकवीरा विशंति वक्त्राण्यभिविज्वलंति ॥ २८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जैशा नद्या धांवति सागरांत
एकापुढें एक त्वरा करीत ।
ज्वाला मुखीं त्वद्दहनें तयांत
हे सर्व तैसे नृप धांवतात ॥ २८ ॥

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतंगा विशंति नाशाय समृद्धवेगाः ॥
तथैव नाशाय विशंति लोकास्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥ २९ ॥

किंवा मरायास पतंग जातो
अग्नीमधें लौकर धांव घेतो ।
तैसे मुखामाजि बळेंच आजी[1]
हे सर्व राजे पळती पहा जी ॥ २९ ॥

लेलिह्यसे ग्रसमानः समंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ॥
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भासस्तवोग्राः प्रतपंति विष्णो ॥ ३० ॥

भक्षून सर्वांस झटापटीनें
जैं चाटितोसी जिभळ्या जिभेनें ।
ज्वाळा हजारों बहु तीक्ष्ण येती
वा त्वत्प्रभावें[2] जन तप्त[3] होती ॥ ३० ॥

---

१ आज. २ तुझ्या तेजानें. ३ तापले आहेत.

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥
विज्ञातुमिच्छामि भवंतमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥ ३१ ॥

तूं कोण ऐसा बहु उग्ररूपी
नेणोनि भीती गमते स्वरूपीं ।
प्रसन्न होईं त्यज उग्ररूप
दावीं दयाळा पहिलें स्वरूप ॥ ३१ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान्समाहर्त्तुमिह प्रवृत्तः ॥
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यंति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥ ३२ ॥

भगवान्–

प्रत्यक्ष मी जो ह्मणतात काळ
आतां कुठें जातिल भूमिपाळ ।
तूं मारिनाशी जरि यांस साचा
मी नाश आतांच करीन ह्यांचा ॥ ३२ ॥

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् ॥
मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥

ह्याकारणें बा यशें[2] घेच ऊठ
जिंकून तूं राज्य करीं यथेष्ट[3] ।
मीं मारिलें पूर्विंच कौरवांना
निमित्त हो तूं तरि युद्धमाना ॥ ३३ ॥

---

१ न समजून. २ कीर्ति. ३ खुशाल.

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथाऽन्यानपि योधवीरान् ॥
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युद्ध्यस्व जेताऽसि रणे सपत्नान् ॥ ३४ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

भीष्मादि कर्णहि जयद्रथ वीर आले
पूर्वीच म्यां सकल मारुनि ठार केले ।
घेणें उरे तुजकडे जयमात्र आतां
पार्था उठें धनु करीं धरिं नीट भातां ॥ ३४ ॥

॥ संजय उवाच ॥

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वेपमानः किरीटी ॥
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

संजय– श्लोक (इंद्रवज्रा).

ऐकूनियां ही भगवंतवाणी
ये अर्जुनाच्या नयनांत पाणी ।
केला नमस्कार बहूत डोले
होवोनियां सद्गद[2] काय बोले ॥ ३५ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ॥
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यंति च सिद्धसंघाः ॥ ३६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

नारायणा तव कृपें जन हर्षयुक्त
झाले तसेच बहु ते अनुराग[3]युक्त ।
दैत्येंद्र[4]ही दशदिशा पळती भयानें
सारे महर्षि भजती तुज वंदनानें ॥ ३६ ॥

---

१ बाण ठेवण्याची पिशवी. २ गहिंवरून (कंठ दाटून). ३ प्रीति. ४ मोठमोठे राक्षस.

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥
अनंत देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥

आहेस निश्चित पहा विधि तूं विधीचा
अव्यक्त[1] अक्षर[2] अनंतहि तूंच साचा ।
विश्वंभरा सदय तूं बहु थोर दीनाँ[3]
ऐशा तुला कवण वंदन हो करीना ॥ ३७ ॥

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥
वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥

तूं आदिदेव जन तूंच अनादि[4] तूंच
साऱ्या जगास बहु श्रेष्ठ निधान तूंच ।
बा ज्ञानही परम तूं हरि तूं अनंत
सर्वज्ञ, व्यापक, नसे तुज आदि अंत ॥३८॥

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशांकः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥३९॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तूं अग्नि वायू यम चंद्र तूंच
किंवा विधीचा जनिताहि तूंच ।
मी वंदितों तूज अनेक वेळा
पुनःपुन्हां वंदितसें दयाळा ॥ ३९ ॥

---

१ ब्रह्मदेवाचा ब्रह्मदेव तूं. २ गुप्त. ३ चिरंजीव. ४ अनाथांस.

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ॥
अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ४० ॥

वंदीत आले तुज कैक लोक
तूं संकटीं उद्धरिले अनेक ।
देवाधिदेवा अतुलप्रतापा[1]
सर्वत्र वंदीं[2] तुज मायबापा ॥ ४० ॥

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ॥
अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ४१ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

तुला देवाधीशा अजवरि सखा[3] मी समजलों
अरे जारे कांरे बहु सलगिगिचे[4] शब्द वदलों ।
अमर्यादा केली मजकडुन ही चूक घडली
क्षमा व्हावी त्याची ह्मणुनि नमितों पादयुगुलीं[5] ॥४१॥

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु ॥
एकोऽथ वाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥

किती जातां येतां मिळुनि बसतां एक शयनीं[6]
विनोदामध्यें कीं अशनीं[7] करितां दूर गमनी ।
अवज्ञा मी केली तव बहु गमे खंतच मनीं
क्षमा व्हावी त्याची पदर पसरी दास नमुनी ॥४२॥

---

१ निरुपम आहे प्रताप ज्या तुझा. २ नमस्कार असो. ३ मित्र. ४ निकट संबंधाचे (बरोबरीचे). ५ पदद्वयांस. ६ एक ठिकाणीं निजलों असतांना. ७ भोजन करतेवेळीं.

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ॥
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

बा तूं पिता सकलभूतचराचराचा
तूं पूज्य तूं परम तूं गुरुवर्य साचा ।
देवा प्रभाव तुमचा अघटीत जाणें
बा कोण हो त्रिभुवनांत तुह्मांप्रमाणें ॥ ४३ ॥

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ॥
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ ४४ ॥

जैशी क्षमा करितसे जनितां मुलास
मित्रास मित्र अथवा प्रियही प्रियास ।
तैशी क्षमा मज करून प्रसन्न व्हावें
साष्टांग वंदन तुह्मां करिं नम्रभावें ॥ ४४ ॥

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ॥
तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जगन्निवास । ४५ ॥

आनंदलों बघुनि आज अपूर्व रूप
पोटीं परंतु भयही उपजे अमूप ।
नारायणा मजसिं आज प्रसन्न व्हावें
तें सौम्य रूप पहिलें मज दाखववावें ॥ ४५ ॥

---

१ चालणारे आणि न चालणारे. २ बाप. ३ अद्भुत. ४ शांत.

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ॥
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आतां पुरे हें तव विश्वरूप
जेणें मला भी उपजे अमूप ।
हस्तीं गदा चक्र किरीट माथां
तें रूप पाहों मन इच्छि आतां ॥ ४६ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ॥
तेजोमयं विश्वमनंतमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ४७ ॥

भगवान–

प्रसन्न होवोनि तुला क्षणोनी
म्यां दाविलें रूप कृपा करूनी ।
[1]जें आजपर्यंत कुणींच नाहीं
बा पाहिलें तें विजया जनांहीं[2] ॥ ४७ ॥

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ॥
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

कितीही योगाचें मनन[3] अथवा वेदपठण
तपश्चर्या केली प्रखरतरही फार कठिण ।
बहू सत्रें दानें करुनि झिजवीली तनु जरी
मिळेना पार्था हें तुजविण कुणा दर्शन तरी ॥४८॥

१ हें स्वरूपाचें संबंधीसर्वनाम. २ जनांनीं. ३ निजध्यास.

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ् ममेदम् ॥
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

अत्युग्ररूप बघुनी धरिलीस भीती
ती सोडुनी सकल निर्भय हो स्वचित्तीं ।
पाहें स्वरूप पहिलें बहु सौम्य गोड
संतोष मान सखया भय सर्व सोड ॥ ४९ ॥

॥ संजय उवाच ॥

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ॥
आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ५० ॥

संजय–

बोलोनियां मग अशी भगवान वाणी
तत्काल रूप पहिलें धरि चक्रपाणी ।
बा सौम्य रूप धरुनी मग अर्जुनाचें
प्रत्यक्ष[1] सांत्वन करी भगवान वाचे[2] ॥ ५० ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ॥
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ५१ ॥

अर्जुन– श्लोक (इंद्रवज्रा).

पाहोनियां मानव[3]देह याला
जीवामधें जीव बराच आला ।
हा वेळ बापा नव्हतीच शुद्धी
आरंभ झाला भरण्यास बुद्धी[4] ॥ ५१ ॥

---

१ साक्षात्. २ वाणीनें. ३ मनुष्याचा. ४ स्मृती नाहींशी झाली होती, ती आतां येण्यास आरंभ झाला. (पुरती आली नाहीं असा भाव).

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ॥
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥ ५२ ॥

भगवान्–

जें रूप त्वां देखियलें नरा हें
सर्वांस तें दुर्लभ फार आहे ।
हें देवही दर्शन इच्छितातीं
कोणी न त्यांतें तरि पावतातीं ॥ ५२ ॥

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ॥
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ५३ ॥

तूं पाहिलें थोर स्वरूप जाण
तें सर्व लोकांस महा कठीण ।
दानें तपें कीं नर पूजनानें
तें प्राप्त नोहेच पहा कशानें ॥ ५३ ॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ॥
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ५४ ॥

आहे जरी हें नर सर्व खास
जो एकनिष्ठें भजतो तयास ।
जाणावया कीं मिळण्यास बापा
देखावया मी बहु त्यास सोपा ॥ ५४ ॥

---

१ ह्या स्वरूपाप्रत. २ दानानें. ३ तपानें.

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ॥
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥ ५५ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

इच्छा मनांत न धरी जन जो फलाची
सिद्धी असिद्धि घडली तरि एक साची ।
निर्वैर जो सकलभूतगणांत राहे
निःशंक तोच विजया मज पावताहे ॥ ५५ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अकरावा अध्याय समाप्त.

ह्यांत विश्वरूपदर्शन दिलें आहे म्हणून यास " विश्वरूपदर्शन " हें नांव आहे.

॥ अथ द्वादशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ॥
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥

अर्जुन—

श्लोक (इंद्रवज्रा).

निर्गूण कोणी तुजला ह्मणून
कोणी भजे वा सगुणा धरून ।
बा कोण सांगा उभयांत दक्ष[2]
दोहींमधें उत्तम कोण पक्ष ॥ १ ॥

---

१ प्राप्यांत. २ उत्तम.

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ॥
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ २ ॥

भगवान्–

माझ्याच ठाईं धरुनी मनातें
जे भक्तिभावें भजतात मातें ।
जे एकनिष्ठा धरिती अनन्य[1]
आहेत पार्था मज तेच मान्य[2] ॥ २ ॥

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ॥
सर्वत्रगमचिंत्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ३ ॥

अव्यक्त मी अक्षर मी अचिंत्य[3]
अदृश्य[4]ही मी चलहीन[5] सत्य ।
व्यापूनि मी सर्व चराचरातें
राहें मनीं जाणुनि हेंच मातें ॥ ३ ॥

संनियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ॥
ते प्राप्नुवंति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ४ ॥

[6]जे इंद्रियांतें अवरून ध्याती
सर्वत्र बुद्धी समँ[7] ठेविताती ।
जे सर्वदां भूतहितांत दंगे[8]
माझा तयां नित्य घडे प्रसंग ॥ ४ ॥

---

१ दुसरा नाहीं. २ प्रिय. ३ चिंतावयास कठीण. ४ दिसण्यास कठीण. ५ अचल (स्थीर). ६ हें लोकांचें संबंधी सर्वनाम. ७ सारखी. ८ प्राणिमात्रांच्या कल्याणाविषयीं. ९ तत्पर.

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ॥
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ ५ ॥

जे निर्गुणीं चित्त धरूं पहाती
त्यांच्या जिवा कष्ट बहूत होती ।
वा निर्गुणानें श्रमतोच जीवं[1]
मद्वाक्य हें नित्य मनांत ठेव ॥ ५ ॥

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥ ६ ॥

माझ्याच ठाईं दृढ भक्ति ठेव
कर्मैं[2] समर्पीं मजला सदैव ।
अद्वैत[3]योगें मग पूर्ण ध्यातो
जो एकनिष्ठें मजला स्मरे तो ॥ ६ ॥

तेषामहं समुद्धर्त्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ ७ ॥

हा मृत्युसंसार[4] तयांस नाहीं
मी होतसें तारक त्यांस पाहीं ।
तत्काळ कैवार धरूनि त्याचा
मी उद्धरीतों भवं जाण साचा ॥ ७ ॥

---

१ प्राणी. २ अर्पण कर. ३ दुजा भाव टाकून. ४ संसार.

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ॥
निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ८ ॥

ह्याकारणें तूं मन बुद्धि योजीं
माझ्या स्वरूपांत बळेंच आजी ।
ऐसें जरी तूं धरिशील शीलं
अर्थात पार्था मज पावशील ॥ ८ ॥

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ॥
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥ ९ ॥

श्लोक (शालिनी).

माझ्या ठाईं स्थीर होई न चित्त
योगाभ्यासीं तूं करीं यत्न नित्य ।
त्याच्या योगें पूर्ण होईल काम[2]
होई अंतीं[3] प्राप्तही मोक्षधाम ॥ ९ ॥

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ॥
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

हेंही जरी होत नसेल तूतें
अर्पीं स्वकर्मे[1] नर सर्व मातें ।
सत्कर्ममार्गीं धरिशील बुद्धी
तेणेंच पार्था मिळतील सिद्धी ॥ १० ॥

---

१ स्वभाव. २ इच्छा (मनोरथ). 3 शेवटीं.

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ॥
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥

[1]हेंही जरी होत नसेल तूतें
राहून माझ्या तरि आश्रयातें ।
सोडीं फलेच्छा दमुनी मनाची
इच्छा पहा कर्मफलें सुखाचीं ॥ ११ ॥

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ॥
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम् ॥ १२ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

अभ्यासाहुनि फार श्रेष्ठ विजया बा ज्ञान श्रेयस्कर
ज्ञानाहून विशेष ध्यान जगतीं आहेच अग्रेसर ।
ध्यानाहून निकाम कर्म करणें कल्याणकारी महा
त्याच्याहूनि पलीकडे विकसते सन्मोक्षशांती पहा १२

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १३ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

दया सर्वांभूतीं सतत कधिंही द्वेष न करी
जया मी कीं माझें तिळभरि नसे गर्व न धरी ।
धरी दुःखें किंवा सकलहि सुखें जो सम मनीं
क्षमा शांती चित्तीं धरुनि वसतो जो नर जनीं ॥ १३

---

१ मागील श्लोकांत सांगितलेलें.

संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ॥
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मे भक्तः स मे प्रियः ॥ १४ ॥

श्लोक (उपजाती).

मनोजयें[1] योगबळें करूनी
तृप्ती मनामाजि सदैव मानी ।
अर्पूनि बुद्धी मज सर्व त्यक्त
आहे खरा मत्प्रिय तोच भक्त ॥ १४ ॥

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ॥
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ज्याला पहा लोक कधीं न भींती
लोकांविशीं निर्भय जो स्वचित्तीं ।
जो क्रोधचिंतासुखदुःखमुक्त
आहे खरा मत्प्रिय तोच भक्त ॥ १५ ॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ॥
सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः १६ ॥

आरंभ सोडोनि वसे जगांत
जो प्रत्यहीं निर्मळ शुद्धचित्त ।
जो दक्ष कीं निस्पृह[2] हर्षयुक्त[3]
आहे खरा मत्प्रिय तोच भक्त ॥ १६ ॥

---

१ मन जिंकण्यानें. २ निरिच्छ. ३ आनंदी.

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ॥
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १७ ॥

आनंद कीं द्वेष नसे जयास
इच्छा नसे शोक नसे मनास ।
शुभाशुभापासुनि[1] जो विरक्त
आहे खरा मत्प्रिय तोच भक्त ॥ १७ ॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ १८ ॥

हो शत्रु कीं मित्र समान भावो[2]
सन्मान किंवा अपमान होवो ।
शीतोष्ण मानी सुखदुःख उक्त
आहे खरा मत्प्रिय तोच भक्त ॥ १८ ॥

तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येनकेनचित् ॥
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १९ ॥

निंदोत वानोत सदा अनंद
आत्मस्वरूपीं[3] धरि नित्य छंद ।
राहे सदा जो विजया असक्त[4]
आहे खरा मत्प्रिय तोच भक्त ॥ १९ ॥

---

१ शुभ-अशुभ- चांगले आणि वाईट. २ भक्ति. ३ आत्म्याच्याच स्वरूपामध्यें. ४ सक्त नाहीं असा.

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ २० ॥

धर्मावरी या धरुनी सुश्रद्धा
अर्पूनि मातें मनबुद्धि सुद्धां ।
अनन्य मानी नर तोच युक्त
आहे खरा मत्प्रिय तोच भक्त ॥ २० ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

बारावा अध्याय समाप्त.

यांत भक्ति निरूपण केली आहे म्हणून यास "भक्तियोग" असें नांव आहे.

॥ अथ त्रयोदशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ १ ॥

भगवान्—

श्लोक (इंद्रवज्रा).

पार्था दिसे हें नरदेह[1] पात्र
ह्या तत्त्वं[2] वेत्ते ह्मणतात क्षेत्र ।
जो जाणतो क्षेत्र तयास पाहे
क्षेत्रज्ञ[3] हें नांव प्रसिद्ध आहे ॥ १ ॥

---

१ नरदेह हेंच कोणीएक पात्र. २ ज्ञाते. ३ क्षेत्र जाणणारा.

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २ ॥

क्षेत्रांत साऱ्या भरुनी रहातो
क्षेत्रज्ञ जो मी विजया असें तो ।
जें ज्ञान दोहींविषयीं अनन्य
आहे पहा तें मज फार मान्य ॥ २ ॥

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारि यतश्च यत् ।।
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥ ३ ॥

बा क्षेत्र ऐसें ह्मणती कशाला ?
क्षेत्रज्ञ हें नांव असे कुणाला ।
संक्षेप त्याचा करुनीच बारे
मी सांगतों आज तुला सख्यारे ॥ ३ ॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक् ॥
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥

पूर्वी ऋषींनीं पहिल्या अनादी[1]
निश्चित[2] केले किति एक छंदीं[3] ।
वेदांत ह्याचा कथिला विचार
त्याचें तुला सांगतसेंच सारं[4] ॥ ४ ॥

---

१ मूळच्या. २ विचार करून नियम केले आहेत. 3 वेदामध्यें. ४ सारांश.

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥
इंद्रियाणि दशैकं च पंच चेंद्रियगोचराः ॥ ५ ॥

हीं पांच भूतें विजया अफाट
अव्यक्त[२], बुद्धी, अभिमान, आठ ।
दशेंद्रियें, कीं, मन, हें प्रधान
शब्दादि हीं पांच धरूनि जाण ॥ ५ ॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ॥
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६ ॥

कीं द्वेष इच्छा सुख दुःख पाहीं
तैशी धृ[३]ती आणिक चेतनाहीं ।
बा सर्व हे क्षेत्रविकार जाण
तल्लक्षणें[५] हींच धरीं प्रमाण ॥ ६ ॥

अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षांतिरार्जवम् ॥
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ७ ॥

शांती अमानित्व[६] शुची[७] अहिंसा
किंवा अदांभित्व गुरुप्रशंसा ।
तैसा मनोनिग्रह[९] जो कठीण
कीं शौर्य आणी सरलत्व जाण ॥ ७ ॥

---

१ विस्तारलेलीं. २ व्यक्त नव्हे ती. (माया). ३ धैर्य. ४ चलनवलन. ५ त्याचीं लक्षणें. ६ निरभिमानीपणा. ७ शुचिभूतपणा. ८ निगर्वीपणा. ९ मनाला आवरण्याची शक्ति.

इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ॥
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥

वैराग्य साऱ्या विषयांत पाहे
किंवा अहंकार त्यजूनि राहे ।
जो जन्ममृत्यू दुखणें जराही
हीं दुःखदोषाई समस्त पाहीं ॥ ८ ॥

असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ॥
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥

कोणी न माझी गृहपुत्रदारा
जो मानितो व्यर्थचि हा पसारा ।
कांहीं जगीं इष्ट अनिष्ट होवो
ज्याचा पहा नित्य समान भावो ॥ ९ ॥

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥

माझ्याच ठाईं धरि एक सक्ती
अनन्यभावें बहुपूज्य भक्ती ।
एकांतवासीं रममाण होणें
किंवा समाजांत अलक्ष देणें ॥ १० ॥

---

१ उदासीन.

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ ११ ॥

अध्यात्म जो कां चिरकाळ[1] जाणे
सत्तत्व सारें समजून घेणें ।
जें ज्ञान तें हेंच मनांत आण
अर्थांत अज्ञान विरुद्ध[2] जाण ॥ ११ ॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥

अनादि जें ब्रह्म परंनिधान
असूनही जें नसल्यासमान ।
कथीन जें योग्य कळावयास
ज्याच्या मुळें मुक्ति मिळेल खास ॥ १२ ॥

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

त्या हात पाय जिकडेतिकडेहि साच
सर्वत्र नेत्र भरले वदनें तशींच ।
सर्वत्र कर्ण भरले न दिसेच अंत
व्यापूनि जें जगभरी भरलें अनंत ॥ १३ ॥

---

१ निरंतर. २ उलट.

सर्वेंद्रियगुणाभासं सर्वेंद्रियविवर्जितम् ॥
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १४ ॥

सर्वेंद्रियांत गमतो सकलांस भास
आहे परी सकल-इंद्रियहीन[1] खास ।
कोठेंच सक्त नसुनी सगळ्यांत राहे
तें सत्व निर्गुण परी गुण भोगताहे ॥ १४ ॥

बहिरंतश्च भूतानामचरं चरमेव च ॥
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत् ॥ १५ ॥

व्यापूनियां अचर कीं चर सर्व भूतें
बाहेर आंत सकलीं भरुनी रहातें ।
तें सूक्ष्म फार ह्मणुनी कळल्या कठीण
जें दूर ही जवळही दिसतेंच जाण ॥ १५ ॥

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ॥
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १६ ॥

श्लोक (उपजाति).

असूनि भूतीं अविभक्त[2] पाहे
विभक्त[3] ऐशापरि नित्य आहे ।
होती तयापासुनि सर्व भूतें
सर्वांस तें पालननाशकर्तें ॥ १६ ॥

---

१ ह्मास इंद्रियें नाहींत. २ एकत्र. ३ वेगळें.

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ॥
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥ १७ ॥

तेजामधें उत्तम हेंच तेज
तमामधें हेंच तमाधिराज[1] ।
साऱ्या जनाच्या हृदयांत वागे
जाणावयाचें परि ज्ञानयोगें ॥ १७ ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

क्षेत्रज्ञ कीं क्षेत्रहि नाम ज्याचें
सांगीतलें ज्ञान तुला तयाचें ।
जाणूनि हें ज्ञान मनांत बा तें
मद्भक्त पावे चिरं[2] मत्पदातें ॥ १८ ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ॥
विकारांश्च गुणाश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

आतां असेंच दुसरेंहि मनांत आण
हीं प्रकृती[3] पुरुष दोन अनादि[4] जाण ।
जे जे पहा गुण[5] विकार मनांत येती
ते जाण कीं प्रकृतिपासुनि सर्व होती ॥ १९ ॥

---

१ मोठें अज्ञान. २ निरंतर. ३ माया. ४ प्राचीन. ५ सत्व, रज, तम ह्या तीन गुणाचे विकार.

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

कर्तृत्व कीं कारण कार्य पाहे
सर्वांस हेतू[1] प्रकृतीच आहे ।
जे भोग पार्था सुख दुःख हर्ष
त्यांला असे कारण हा पुरूष[2] ॥ २० ॥

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् ॥
कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

राहोनियां पुरुष प्रकृति अंतरंगीं
पार्था तिच्या सकल तीन[3] गुणांस भोगी ।
जी प्राप्त होत असते बहु नीच योनी[4]
हेतू तयास गुणसंगति हेंच मानी ॥ २१ ॥

उपद्रष्टानुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ॥
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥ २२ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

पहा देहामध्यें पुरुष वसतो जो ह्मणुनियां
जगीं देती पार्था बहु विविध नामें जन तया ।
उपद्रष्टा[5], भोक्ता, परम अनुमंता[6], जगपती,
जया भर्ता[7], किंवा सकल परमात्माच वदती ॥२२॥

---

१ कारण. २ आत्मा. ३ सत्व, रज, तम. ४ नीच ज्ञातींत जन्म. ५ दूर राहून पाहणारा. ६ अनुमान करणारा. ७ पोषण करणारा.

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ॥
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो कोण पार्था पुरुषाप्रती या
कीं जाणतो हीं गुणयुक्त माया ।
त्यानें जरी हा धरिला प्रपंच
त्याला पुन्हा जन्म नसेच साच ॥ २३ ॥

ध्यानेनात्मनि पश्यंति केचिदात्मानमात्मना ॥
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥

आत्मा कुणी हा बघती मनानें
कीं त्यास कोणी बघतात ध्यानें ।
कीं ज्ञानयोगें नर सांख्य यास
नानाप्रकारें बघतात त्यास ॥ २४ ॥

अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ॥
तेऽपि चातितरंत्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ २५ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

अज्ञान लोक असतात किती जगांत
ते ऐकुनीच परशब्द उपासितात ।
त्यांना प्रपंच सगळा तरण्यास पाहे
त्यांची तशी श्रवणभक्तिच मुख्य आहे ॥ २५ ॥

यावत्संजायते किंचित्सत्वं स्थावरजंगमम् ॥
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

पार्था तसें हें स्वमनांत आणीं
जो जो दिसे सर्व जगांत प्राणी ।
उत्पन्न जो कीं जगतांत होतो
क्षेत्रज्ञ कीं क्षेत्र मिळून होतो ॥ २६ ॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठंतं परमेश्वरम् ॥
विनश्यत्स्वविनश्यंतं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७ ॥

सर्वांत आत्मा सम जो सुरेश
सर्वांस होतो परि त्या न नाश ।
हें तत्त्व जो कां स्वमनांत पाहे
पार्था जगीं डोळस तोच आहे ॥ २७ ॥

समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ॥
न हिनस्त्यात्मनाऽऽत्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥

सर्वत्र जो ईश समान आहे
त्याला असें जो स्वमनांत पाहे ।
तो आपुला नाश करी न सत्य
पावेल तो उत्तमलोक नित्य ॥ २८ ॥

---

१ नेत्रयुक्त. २ स्वर्ग.

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥
यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २९ ॥

हीं सर्व कर्में प्रकृती करीती
ऐसेंच जो पाहतसे स्वचित्तीं ।
आत्मा अकर्त्ता[1] परि सत्य आहे
ऐसें जगीं तोच मनांत पाहे ॥ २९ ॥

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

जरी सर्व भूतें अशीं वेगळालीं
परब्रह्म जें त्याजपासून झालीं ।
परब्रह्म हें सर्व व्यापूनि राहे
असें पाहणारा तयां[2] पावताहे ॥ ३० ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ॥
शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आत्मा अनादी गुणहीन[3] साच
ह्याकारणें अव्यय[4]ही तसाच ।
राहे प्रपंचीं न करीच कांहीं
कीं तो कधीं लिप्त[5]हि होत नाहीं ॥ ३१ ॥

---

१ कर्त्ता नव्हे. २ त्या परब्रह्माला. ३ गुणरहित. ४ नित्य. ५ बद्ध.

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ॥
सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥ ३२ ॥

सर्वत्र आकाश भरून पाही
सूक्ष्मत्वयोगें परि लिप्त नाहीं ।
आत्मा तसा हा सकलास व्यापी
तो निश्चयें लिप्त नसे तथापि ॥ ३२ ॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ॥
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥

कीं एक भानू असुनी नभांत
प्रकाश पाडी सगळ्या जगांत ।
क्षेत्रज्ञ तैसा जरि एक आहे
क्षेत्रीं प्रकाशून समस्त राहे ॥ ३३ ॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा ॥
भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यांति ते परम् ॥ ३४ ॥

क्षेत्रज्ञ कीं क्षेत्र मधील भाव
जो ज्ञाननेत्रें[1] बघतो सदैव ।
हीं प्रकृतीपासुनि भिन्न भूतें
जाणेल तो जाइल सद्गतीतें ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

तेरावा अध्याय समाप्त.

ह्यांत क्षेत्र (देह) क्षेत्रज्ञ (आत्मा) यांचा विचार सांगितला असल्यामुळें यास " क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोग " असें नांव आहे.

---

१ ज्ञान हेंच नेत्र ज्यानें.

॥ अथ चतुर्दशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ॥
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ज्ञानामधें उत्तम फार एक
तें ज्ञान सांगेन फिरोनि ऐक ।
जें ऐकुनी कैक[1] मुनींद्र सिद्ध
होवोनि पार्था जहले प्रसिद्धें[2] ॥ १ ॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ॥
सर्गेऽपि नोपजायंते प्रलये न व्यथंति च ॥ २ ॥

माझाच ज्ञानाश्रय आदरीला
साधर्म्यतेनें मज लीन झाला ।
त्याला नसे जन्म कधींच बापा
कीं मृत्युही त्यास न शत्रुतापा[3] ॥ २ ॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ॥
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

श्लोक (शालिनी).

पार्था माझ्यापासुनी एक शक्ती
मायानामें जाण उत्पन्न होती ।
ज्यावेळीं मी बीज पेरीं तिच्यांत
तेव्हां भूतें[4] सर्व होतीं जगांत ॥ ३ ॥

---

१ किसेक. २ कैक मुनींद्रसिद्ध होऊन प्रसिद्ध झाले (असा अन्वय.) ३ हे शत्रूस ताप देणाऱ्या (हें अर्जुनाचें संबोधन). ४ प्राणी.

सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्त्तयः संभवंति याः ॥
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥

होती योनीपासुनी सर्व मूर्ती
त्यांना आहे मूळमाया पहा ती ।
तेथें बीजा पेरणारा असें मी
झालों तेव्हां बाप अर्थात नामीं ॥ ४ ॥

सत्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ॥
निबध्नंति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ५ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

हैं सर्व सत्व रज कीं तम तीन गूण
झाले पहा प्रकृतिपासुनि सर्व जाण ।
आत्मा ह्मणोनि वसतो शरिरांत जो हा
हे त्यास बद्ध करिती विजया अहाहा ॥ ५ ॥

तत्र सत्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ॥
सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ६ ॥

बा त्यांत सत्वगुण निर्मळ फार आहे
निर्दोष ह्यास्तव प्रकाशित तोंच आहे ।
ह्याकारणेंच विजया गुण तो अशेष[3]
देह्यासं[3] ज्ञानसुख देत असे विशेष ॥ ६ ॥

---

१ तेजस्वी. २ संपूर्ण. ३ देह ज्यास आहे त्यास.

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ॥
तन्निबध्नाति कौंतेय कर्मसंगेन देहिनम् ॥ ७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तैसा रजोगूण पहा नरा हे
हा सत्य इच्छात्मक जाण आहे ।
ह्याला पहा एक असे उपाधी
तो कर्मसंगें पुरुषास बांधी ॥ ७ ॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ॥
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ ८ ॥

श्लोक (शालिनी).

तैसा पार्था हा तमोगूण जाण
अज्ञानानें वेष्टिला हें प्रमाण ।
देह्यालागीं तो बांधितो आवरून
निद्रालस्यें कीं प्रमादेंकरून ॥ ८ ॥

सत्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ॥
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥ ९ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सत्वामुळें सौख्य मिळे अपार
तैसें रजापासुन कर्मसार ।
ज्ञानास वेष्टी तम अर्जुना हे
अज्ञानवृद्धी करितें सदा हें ॥ ९ ॥

---

१ धर्म. २ बद्ध करतो. ३ देह ज्यास आहे त्याला. ४ अपराधानें.

रजस्तमश्चाभिभूय सत्वं भवति भारत ॥
रजः सत्वं तमश्चैव तमः सत्वं रजस्तथा ॥ १० ॥

श्लोक (वसंततिलका).

टाकोनियां रज कधीं तम गूण मागें
वाढे पुढें सरुनि सत्व कधीं निजांगें ।
नाशून सत्व तम कीं रज फार वाढे
लोपून सत्व रज वा तम होय गाढे ॥ १० ॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ॥
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्वमित्युत ॥ ११ ॥

श्लोक (शालिनी).

देहाचीं या इंद्रियें हींच द्वारें
त्यांच्या मध्यें जैं प्रकाशेल सारें ।
पार्था मोठें ज्ञान तेव्हां प्रमाण
कीं हें तेथें वाढलें सत्व जाण ॥ ११ ॥

लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमः स्पृहा ॥
रजस्येतानि जायंते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आरंभ कर्मीं जरि लोभ जोडे
लोपूनि शांती वहु आस वाढे ।
वृद्धी रजाची तरि सव्यसाची
झाली म्हणावी परिपूर्ण साची ॥ १२ ॥

१ वाढतें.

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ॥
तमस्येतानि जायंते विवृद्धे कुरुनंदन ॥ १३ ॥

अज्ञान चित्तीं उपजून मोहें
किंवा प्रमादें अनुषंग राहे ।
तेव्हां ह्मणावें तम वाढलें हें
पार्था बरी खूण मनांत पाहे ॥ १३ ॥

यदा सत्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ॥
तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥

जो सत्ववृद्धींत शरीरें[2] टाकी
तो पावतो सत्वर दिव्यें[3]लोकीं ।
ज्ञाते सदाही रहतात जेथें
हा पावतो सत्वर जाण तेथें ॥ १४ ॥

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ॥
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥

तैसें रजोवृद्धि असून पाही
जो देह ठेवील जगांत देही ।
तो जन्म घे कर्मठ त्यांत साचा
कीं मूढ योनींत तमोगुणाचा ॥ १५ ॥

---

१ सहवास. २ मृत्यु पावेल. ३ स्वर्गलोकीं.

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्विकं निर्मलं फलम् ॥
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ १६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

सात्वीक कर्म करितां फल त्याप्रमाणें
सात्वीक निर्मल तसें सुखयुक्त जाणे ।
दुःखास देइ फल तेंच रजोगुणाचें
अज्ञानवृद्धि करिते फल तें तमाचें ॥ १६ ॥

सत्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ॥
प्रमादमोहौ तमसो भवतो ज्ञानमेव च ॥ १७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सत्वामुळें ज्ञान मिळे अपार
तैसा रजापासुन लोभ फार ।
पार्था तमापासुन मोह येतो
उन्माद अज्ञान नरास देतो ॥ १७ ॥

ऊर्ध्वं गच्छंति सत्वस्था मध्ये तिष्ठंति राजसाः ॥
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छंति तामसाः ॥ १८ ॥

सत्वस्थ ते राहति स्वर्गलोकीं
तैसे पहा राजस मृत्युलोकीं ।
जे तीसरे तामस लोक खास
निःशेष जातात अधोगतीस ॥ १८ ॥

---

१ निश्चयेंकरून. २ नरकास.

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानपश्यति ॥
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

बुद्धीमुळें उपजले गुण तोच कर्त्ता
त्याच्या शिवाय दुसरा नदिसेच पंर्ता ।
आत्मा गुणापलिकडे नर ज्यास ठावे
ज्ञाता खरा सुजन तो मज तोच पावे ॥ १९ ॥

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ॥
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥

श्लोक (शालिनी).

झाले देहापासुनी तीन गूण
सोडी जो कां अर्जुना ह्यांस जाण ।
त्याला नाहीं जन्म कीं मृत्युदुःख
पार्था त्याला बा मिळे मोक्षसौख्य[2] ॥ २० ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ॥
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ २१ ॥

अर्जुन–

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो सोडितो तीन गुणांस ऐसें
त्या ओळखावें जगतांत कैसें ? ।
आचार त्याचा असतो कसारे ?
तें सर्व सांगें मजला मुरारे[3] ॥ २१ ॥

---

१ दुसरा. २ मोक्षाचें सुख. ३ हे भगवंता.

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पांडव ॥
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥ २२ ॥

भगवान्–

जो ज्ञान कीं कर्म असो तरीही
अज्ञान आलें तरि द्वेष नाहीं ।
सोडोनि गेलीं जरि सर्व त्यास
इच्छी न पार्था कधिंही तयांस[1] ॥ २२ ॥

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ॥
गुणा वर्तंत इत्येव योऽवतिष्ठति नेंगते ॥ २३ ॥

राहे उदासीन सदा मनानें
नोहे कधीं चंलल जो गुणानें ।
संतोष मानी त्रिगुणीं[2] अलग्न[3]
आत्मस्वरूपांत सदा निमग्न[4] ॥ २३ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकांचनः ॥
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ २४ ॥

हो दुःख कीं सौख्य पहा जिवाला
औदास्यें[5] कीं हर्ष नसे मनाला ।
पार्था जया नित्य समान भेंडा[6]
मानी मनीं हेम तसाच धोंडा ॥ २४ ॥

---

१ ज्ञान, कर्म, अज्ञान इ० वरील. २ तीन गुणांमध्यें. ३ दूर. ४ तन्मय. ५ उदासीनता. ६ ढेंकूळ (मृत्तिकेचें).

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ॥
सर्वारंभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ २५ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

निंदा किंवा स्तुती हो सकलजगभरी जो तरी धैर्यवान
होवो वाईट किंवा फिरुनिफिरुनिही चांगलें ज्यास[1]मान
शत्रूमित्रांस जो कां समसम धरुनी लेखितो ऐक्यभावें
जोकां आरंभ सोडी सततजन गुणा[2]तीत त्याला ह्मणावें

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ॥
स गुणान्समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो एकनिष्ठें बहु भक्ति ठेवी
पार्था सदा जो मजलाच सेवी[3] ।
तो सारुनी तीन गुणांस मागें
बा ब्रह्मरूपांत मिळेल वेगें ॥ २६ ॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ॥
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य च ॥ २७ ॥

हें ब्रह्म कीं अक्षय मोक्ष याचें
कीं थोर जो शाश्वत धर्म त्याचें ।
कीं सर्व एकांतिक सौख्य नित्य
त्यांचें असें स्थानहि मीच सत्य ॥ २७ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

चवदावा अध्याय समाप्त.

ह्मांत गुणांच्या तीन विभागांचें नि०केलें, ह्मणून "गुणत्रयविभागयोग" हें नांव आहे.

---

१ सारखें. २ गुणापासून अतीत वेगळा. 3 सेवन करी.

॥ अथ पंचदशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ॥
छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १ ॥

भगवान्–

श्लोक (इंद्रवज्रा).

रुंवाळींच शाखा वर मूळ ज्यास
अश्वत्थ कीं अव्यय नाम त्यास ।
ज्या वेदपर्णें असतात पार्था
तीं जाणतो तो नर वेदवेत्ता ॥ १ ॥

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ॥
अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबंधीनि मनुष्यलोके ॥ २ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

शाखा त्याच्या पहा ह्या बहुत पसरल्या अर्जुना ऊर्ध्व[2] खालीं । वृद्धी झाली गुणांनीं सकल विषय हीं पल्लवें[3] ज्यास आलीं । खालींचीं सर्व मूळें जगभर भरलीं अर्जुना सर्व तीं कीं । कर्मानें बद्ध झालीं सकल पसरलीं विस्तरें मृत्युलोकीं ॥ २ ॥

---

* श्लोकाचा भावार्थ नीट न समजेल तर सरल अर्थात ह्याच अध्यायाचा आरंभ पहावा. १ वेद जाणणारा (ज्ञाता.) २ वर. ३ कोंवळा कोंवळा पाला.

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नांतो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ॥
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसंगशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥ ३ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

कळेना पहा रूप ते शिष्टशिष्टां
नसे आदि कीं अंत ज्याला प्रतिष्ठा ।
जयाचीं मुळें घट्ट भारी विचित्रें[२]
तरू छेदुनी हाच निःसंगशस्त्रें[३] ॥ ३ ॥

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तंति भूयः ॥
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

त्या नंतरें तें[४] पद धुंडणें कीं
गेल्यास तेथें परते न लोकीं ।
पावेल बा तो पुरुषास आद्यो[५]
प्रवृत्ति जेथूनिच ह्या अनाद्या ॥ ४ ॥

निर्मानमोहा जितसंगदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ॥
द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥

न श्लाघता मोह न संग दोष
निष्काम अध्यात्म जया विशेष ।
[६]द्वंद्वें न ज्याला सुखदुःखसंज्ञ
ते पोंचती शांतपदासि सुज्ञ ॥ ५ ॥

---

१ मोठमोठ्यांस. २ अद्भुत (हें मुळांचें वि०). ३ असंग हेंच शस्त्र करून त्यानें. ४ अश्वत्थाचें. ५ मूळ. ६ सुखदुःख इ० जोड्या.

न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ॥
यद्गत्वा न निवर्तते तद्धाम परमं मम ॥ ६ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

प्रकाशे न तेथें[1] रवी चंद्र कांहीं
नसे अग्निही तेथ जो सर्वदाही[2] ।
पुन्हा पावल्या त्या न संसारकाम
असे तेंच माझें सख्या पुण्यधाम ॥ ६ ॥

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ॥
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ह्या सर्वभूतीं मम अंश आहे
व्यापूनि मी त्या सकलांस राहें ।
आदीकरूनी मन इंद्रियें हीं
मी चाळवीतों प्रकृती पहा ही ॥ ७ ॥

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ॥
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गंधानिवाशयात् ॥ ८ ॥

ह्यांच्या सवें घे शरिरासि जेव्हां
किंवा निघे त्यांतुनि ईश जेव्हां ।
ह्यांना[3] पहा संगति तोच घेतो
वारा जसा गंध हरूनि नेतो ॥ ८ ॥

---

१ या पदांत. २ सर्वभक्षक. ३ ज्ञानेंद्रियांना.

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥

हे कर्ण चक्षू अथवा त्वचा ही
जिव्हा तसें नासिक ह्यांत पाही ।
वा मी अधिष्ठूनि मनास ठेवी
अशा रिती हा विषयास सेवी ॥ ९ ॥

उत्क्रामंतं स्थितं वापि भुंजानं वा गुणान्वितम् ॥
विमूढा नानुपश्यंति पश्यंति ज्ञानचक्षुषः ॥ १० ॥

कैसा निघे हा असतो कसा हा
भोगी कसा हा गुणिही कसा हा ।
जो मूढ तो हें नच पाहतोरे
हें ज्ञानचक्षूं[1] बघतात सारे ॥ १० ॥

यततो योगिनश्चैनं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥
यततोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥ ११ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

प्रयत्नी[2] अणी अर्जुना जाण योगी
तया पाहती नित्य तें अंतरंगीं ।
अयत्नी[3] तसें अज्ञ कीं चित्तभ्रष्ट
कदाकालिं ह्या पाहती ते न दुष्ट ॥ ११ ॥

---

१ ज्ञानी. २ उद्योगी. ३ आळशी.

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ॥
यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२ ॥

रवीपासुनी तेज जें हें अपूर्व
निघोनी प्रकाशी जगालागिं सर्व ।
शशी माजि कीं अग्निमाजी नरां जे
असे सर्व तें तेजरे जाण माझें ॥ १२ ॥

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ॥
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १३ ॥

तसें जाण पृथ्वीमधें मी शिरून
धरीं सर्व भूतें स्वतेजें करून ।
नभीं चंद्र मी होउनीयां रसाळें[2]
जगीं औषधी पोशितों सर्वकाळ[3] ॥ १३ ॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ॥
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ १४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

होवोनि वैश्वानर[4] मी जिवांत
भूताश्रयानें वसतों तयांत ।
आपान प्राणासह चार अन्नें
निःशेष[5] मी तीं पचवीं सुखानें ॥ १४ ॥

---

१ अर्जुना. २ रसयुक्त. ३ निरंतर. ४ जठराग्नि. ५ सर्व.

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदांतकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५ ॥

सर्वांचिया मी हृदयीं प्रविष्ट
देतों स्मृती विस्मृति बोध इष्ट ।
आम्नायं मी ते रचिलेहि मीच
ते जाणणाराहि समग्र मीच ॥ १५ ॥

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ॥
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १६ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

जगामध्यें जाणा पुरुष पहतां दोन असती
जयांना नामें हीं क्षर[२] अणिक वा अक्षर[३] इति ।
जगीं जन्मा येती क्षर वदति जीवास विजया
वसे जो कूटस्थीं[४] वदति बरवें अक्षर तया ॥ १६ ॥

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ॥
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १७ ॥

निराळा ह्याहूनी परपुरुष[५] जो उत्तम अती
जयाला लोकीं ह्या सकल परमात्माच वदती ।
विनाशी जो नाहीं विचरत असे ह्या त्रिभुवनीं
करी[६] पोसोनीयां अवन जग जो ईश अवनीं ॥ १७ ॥

---

१ वेद. २ नाशक. ३ नाशरहित. ४ कूटस्थ (अचल) कूट-पर्वताचें शिखर. ५ दुसरा पुरुष. ६ रक्षण करी (अवन).

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ॥
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

आहें मी बहु वेगळा समज हें पार्था क्षरापासुनी
तैसा उत्तम अक्षरांत सगळ्या व्यापूनियां राहुनी
ह्यासाठीं जगतामधें सतत कीं वेदांतही सन्मती[1]
हे पार्था पुरुषोतमाख्य[2] मजला जाणून हें बोलती १८

यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ॥
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १९ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

ऐशा मला परम गूढ[3]हि अव्ययाला[4]
ज्ञाताच जाणत असे पुरुषोत्तमाला ।
हे अर्जुना बहु[5]परी मज सुज्ञ तोच
भावें सदा भजतसे जगतांत साच ॥ १९ ॥

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ॥
एतद्बुध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

आहे गूढ जनास शास्त्र विजया हें सत्य जाणे अती
तें सारें कथिलेंच पापरहि[6]ता पार्था तुला संप्रती ।
जाणे तोच मनीं खरा सुजन जो कीं तोच हें स्वीकरी[7]
होतो तो कृतकृत्य सर्व जगतीं अर्थात सर्वोपरी ॥

इति श्रीम० यो० श्री० पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

पंधरावा अध्याय समाप्त.

ह्यांत पुरुषोत्तम स्वरूपाचें वर्णन आहे म्हणून यास "पुरुषोत्तमयोग" असें नांव आहे.

---

१ ज्ञाते. २ पुरुषोत्तम या नांवानें. ३ अत्यंत गुप्त. ४ अक्षयी मी त्या मला. ५ नानाप्रकारांनीं. ६ निष्पापा (अर्जुनाचें वि०). ७ स्विकार करतो.

॥ अथ षोडशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

अभयं सत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ॥
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥

भगवान्— श्लोक (वसंततिलका).

स्वाध्याय[1], निर्भयपणा, बहु शुद्ध चित्त
कीं ज्ञानयोग करणें सुरयज्ञ नित्य ।
तैशी मनीं सरलता, तप दान श्रद्धा
सर्वेंद्रियांत मननिग्रह बुद्धिसुद्धा ॥ १ ॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शांतिरपैशुनम् ॥
दया भूतेष्वलोलुत्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सलज्ज, निंदी न जनास सत्य
निष्काम[2], निर्लोभ, दयार्द्र[3], नित्य ।
अक्रोध, ही मार्दव[4], कीं प्रशंसा
स्थीरत्व[5], शांती, अणखी अहिंसा ॥ २ ॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥
भवंति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

आंगीं तेज विराजणें, शुचिपणा, धैर्य, क्षमासागर
कोणाचा अभिमान लेश नसणें, हेवा, न कीं मत्सर ।
दैवी संपदिचा असे पुरुष जो त्याच्या तनूभीतरी
हे सारे असतात गूण विजया हें जाण तूं अंतरीं ॥ ३ ॥

---

१ वेदपठण. २ निरिच्छ. ३ दयाळू. ४ लीनता. ५ गंभीरपणा.

दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ॥
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ४॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तैसेंच पार्था अभिमान गर्व
क्रूरत्व कीं क्रोध धरूनि सर्व ।
अज्ञान दंभादिक गूणराशी
संपत्ति ज्याची असुरी तयाशी ॥ ४ ॥

दैवी संपद्विमोक्षाय निबंधायासुरी मता ॥
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पांडव ॥ ५ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

दैवी संपत्तियोगें अढळ[1]पद मिळे मोक्ष नामें प्रसिद्ध
संपत्ती राक्षसीनें सतत नर पहा निश्चयें होय बद्ध ।
दैवी संपत्तिमाजी नरवर पुरुषा अर्जुना जन्मलाशी
ह्यासाठीं शोक सोडी अचल मन करी सर्वदा शौर्यराशी

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ॥
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ ६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

पृथ्वींत दैवी असुरी ह्मणून
ह्या भूतसृष्टींत प्रकार दोन ।
दैवी तुला सांगितलीच पूर्ण
दे सांगतों ह्या असुरीस कर्ण ॥ ६ ॥

---

१ शाश्वतचें.

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ॥
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

नेणें कार्य करावया उचित कीं वाईट तें कोणतें
नेणें लेशहि स्वच्छता तिळभरी आचार ते कोणते ।
नाहीं ठाउक सत्य काय असते जन्मांत ज्याच्या कदा
पार्था हा गुणसंघ[1] जीत भरला ती आसुरी संपदा ॥

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ॥
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

सृष्टी ही सर्व खोटी सकल समजलें तीस आह्मीच केली । कर्त्ता व्हावा कशाला नरयुवतिमुळें[2] मैथुनानेंच झाली । भोळ्या लोकार्थ सोंगें सकल पसरलीं जाण तीं सर्व नीच । आहे तो ईश कोठें विफल भिवविता ईश नाहीं मुळींच* ॥ ८ ॥

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥
प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

ऐशीं ज्यांचीं मतें ते अधम नर जगीं भ्रष्टचित्तें तयांचीं
बाबा ते मूर्ख सारे नर किमपि नसे ज्ञानवृत्ती तयांची ।
पाषाणाचें तयांचें हृदय गमतसे शून्य जे सर्व अर्था
पीडा द्याया जगातें अधम उपजले जाण ते[3] सत्य पार्था

१ गुणांचा समुदाय. २ स्त्रीपुरुषांच्या. * ह्या श्लोकाचा संबंध पुढील श्लोकांशीं आहे. ३ असे म्हणणारे.

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ॥
मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तंतेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥

तृप्ती नाहीं कधीं ज्या[1] सतत धरिति जे काम[2] तो आश्रयाला । जे कां आसक्त होती सतत पुरुष बा दंभ कीं मान त्याला ॥ होवोनी मत्त गर्वं फुकटच फुगती फार अज्ञानमार्गं । मोहानें वागताती जगतिवर सदा स्वच्छताहीनयोगें ॥ १० ॥

चिंतामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ॥
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ ११ ॥

कामाचे भोग सारे बहुत पसरले श्रेष्ठता त्यांत दावी खावें प्यावें खुलावें अनुकुल पडली चैन मारून घ्यावी लोकीं कर्तव्य जें तें दृढतर म्हणतो हेंच मानून सत्य चिंता त्या[3] प्राप्त होती परम कठिण हो जन्मपर्यंत नित्य

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ॥
ईहंते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ १२ ॥

श्लोक (शालिनी).

झाले लोकीं काम कीं क्रोध शुद्ध
आशापाशें शेंकडों सर्व बद्ध ।
पार्था त्याच्या आश्रयाला धरीती
अन्यायानें द्रव्य संपादिताती ॥ १२ ॥

---

१ ज्या कामाला. २ इच्छा. ३ असें म्हणणारास.

इदमद्य मयालब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ॥
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १३ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

हें आज म्यां मिळविलें इतक्या धनास
कीं मेळवीन इतकें उदईक खास ।
हें द्रव्य आज इतकें शिलकींत आहे
होईल खास इतकें उदईक पाहे ॥ १३ ॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ॥
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ १४ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

म्यां आजी मारिले हे रिपुगण[1] इतके शेष जे ते उ-
द्यांला । सर्वांचा मीच राजा सुखदविषय[2] जे मीच
भोगीन त्यांला ॥ कीं मी आहें यशस्वी बहुलतर
पहा भाग्य माझेंच मोठें । शौर्याचा मीच स्वामी
मजसम दुसरा अन्य नाहींच कोठें ॥ १४ ॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ॥
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥

मोठा श्रीमंत तो मी अगणित[3] जन जे त्यांत मा-
झीच सत्ता । जें जें इच्छीन तें तें करिन झडकरी
कोण मातें अवर्ता[4] ॥ मोठाले यज्ञ दानें सुखकर पथ
जे पाहिजे तें करीन । ऐसें चित्तीं धरूनी बडबड
करिती अज्ञ[5] मोहेंकरून ॥ १५ ॥

---

१ शत्रुसमुदाय. २ सुखकारक विषयांला. ३ असंख्य. ४ अटकाव करणारा. ५ अज्ञान लोक.

अनेकचित्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ॥
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

चित्तांस ज्यांच्या उपजेल भ्रांती
मोहामुळें जाण अनेक रीती ।
तेणेंच पार्था मग सर्व सत्य
नर्कामधें ते पडतात नित्य ॥ १६ ॥

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ॥
यजंते नाम यज्ञैस्ते दंभेनाविधिपूर्वकम् ॥ १७ ॥

गर्विष्ठ कीं जे अभिमानयुक्त
आत्मस्तुतीचे परिपूर्ण भक्त ।
दंभेंकरूनी करितात यज्ञ
तो बोलती कीं अविधीच सुज्ञ ॥ १७ ॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ॥
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषंतोऽभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

जे क्रोध काम बल कीं अभिमान यांस
होवोनियां वश जगीं करितात द्वेष ।
जो आत्म कीं परहृदीं वसतो तयाचे
द्वेषीच सर्व परमेश्वर एक त्याचे ॥ १८ ॥

---

१ विधियुक्त नव्हे.

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ॥
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

पार्था असे निश्चित एक खास
मी क्रूर ऐशा पुरुषाधमांस ।
जी जन्ममृत्यूमय मृत्यूलोकीं
त्या राक्षसीयोनिंत त्यांस टाकीं ॥ १९ ॥

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ॥
मामप्राप्यैव कौंतेय ततो यांत्यधमां गतिम् ॥ २० ॥

ते राक्षसीयोनिंत जन्मतात
माझ्याप्रती ते[1] नच पावतात ।
अर्थात त्यांच्या मग जाण पार्था
अधोगेती[2] मी लिहिलीच माथां ॥ २० ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ॥
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २१ ॥

हा काम हा क्रोधहि लोभ पोटीं
हीं तीन द्वारें नरकास मोठीं ।
ह्याकारणें तीं ढकलून द्यावीं
पार्था कधींही पदरीं न घ्यावीं ॥ २१ ॥

---

१ वर सांगितलेले. २ नरक.

एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ २२ ॥

या तीन द्वारांतुनि जो सुटेल
कल्याणकारी पथ आचरेल ।
पावेल तो उत्तम लोक सत्य
त्याला गती दिव्य सदैव नित्य ॥ २२ ॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ॥
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २३ ॥

मोडोनियां शास्त्रविधी तयातें
वागेल जो दुर्गति त्या नरातें ।
सिद्धी न त्याला सुखही न भक्ती
कीं अर्जुना त्यास मिळे न मुक्ती ॥ २३॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥

शास्त्रप्रमाणेंच [1]अकार्यकार्यां[2]
हें जाण चित्तीं गुज[3] शूरवर्या[4] ।
ह्याकारणें तूं नर सर्वयोगें
शास्त्राप्रमाणेंच सदैव वागें ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सोळावा अध्याय समाप्त.

ह्यांत दैवीसंपत्ति व आसुरीसंपत्तीचें निरूपण केलें आहे म्हणून यास "दैवासुरसंपद्विभागयोग" असें नांव आहे.

---

१ वाईट कार्य कोणतें ? तें समजण्यास. २ सत्कार्याला. ३ गुप्त गोष्ट. ४ हे वीरश्रेष्ठा. (हें अर्जुनाचें संबोधन.)

॥ अथ सप्तदशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजंते श्रद्धयाऽन्विताः ॥
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥ १ ॥

अर्जुन— श्लोक (इंद्रवज्रा).

देवा तुह्मां मी पुसतों अणीक
कीं सोडुनी शास्त्रविधीस लोक ।
जे एकनिष्ठें भजती तयांची
ती सत्वनिष्ठा रज कीं तमाची ॥ १ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ॥
सात्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ २ ॥

जीवास[1] स्वाभाविक तीन निष्ठा
उत्पन्न होती नरवीरें[2] श्रेष्ठा ।
सात्वीक कीं राजस तामसादी
त्या सांगतों ऐक सख्या अनादी ॥ २ ॥

सत्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ॥
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ३ ॥

बा सत्व जैसें असतें तशाच
निष्ठा पहा उद्धवतात साच ।
श्रद्धा जशी त्यास तसाच तो तो
अर्थात पार्था समतोल[3] होतो ॥ ३ ॥

---

१ प्राण्यास. २ अर्जुनाचें सं०. ३ श्रद्धेप्रमाणेंच तो होतो ह्मणजे सत्वनिष्ठा असली तर तो सत्वस्थ; व श्रद्धा राजस असली तर तो राजस इ०.

यजंते सात्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ॥
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजंते तामसा जनाः ॥ ४ ॥

सात्वीक ते पूजिति सर्व देव
यक्षासुरां राजस ते सदैव ।
बा पूजिती तामस भूतप्रेतें
ऐशाच रीती भजतात ते ते ॥ ४ ॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यंते ये तपो जनाः ॥
दंभाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥

शास्त्रामधें जें कथिलेंच नाहीं
तें आचरीती तप घोर पाहीं ।
जे दंभ किंवा बल रागें वश्य
प्रीती अहंकार जया अवश्य ॥ ५ ॥

कर्षयंतः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ॥
मां चैवांतःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥

गांजून काया करितात क्षीण
प्रत्यक्ष ते मूर्ख असेंच जाण ।
देहांत जो मी वसतों तयातें
जे पीडिती राक्षस जाण ते ते ॥ ६ ॥

---

१ क्षुद्रदेवता. २ प्रीति.

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ॥
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ ७ ॥

आहार[1] त्यांचे असतीहि तीन
कीं यज्ञ तैसें तप आणि ज्ञान ।
सर्वांमधें तीन प्रकार जाणे
तें सांगतों ऐक तुला क्रमानें ॥ ७ ॥

आयुः सत्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ॥
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्विकप्रियाः ॥ ८ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

आयुष्य सत्व बल ज्यांत सुखप्रवृद्धी
आरोग्यप्रीतिकर जें करि सर्व सिद्धी ।
जें स्थीर[2] आर्द्र[3] रसयुक्त हृदीं प्रसन्न
तें सात्विकास विजया प्रिय फार अन्न ॥ ८ ॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरुक्षविदाहिनः ॥
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥

जे जे बहू तिखट खारट रुक्ष काळीं
अत्युष्ण[4] अंबट कडू नरड्यांस[5] जाळी ।
जें दुःख शोक बहु रोग सदैव देलें
तें अन्न राजसजना प्रिय फार होतें ॥ ९ ॥

---

१ भक्ष्य. २ गंभीर. ३ रुक्ष नव्हे (ओलसर). ४ कढत कढत. ५ घशाशीं जळणारें.

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ॥
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ १० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जें वाळलें कीं विटलें शिळेंही
उच्छिष्ट किंवा अपवित्र पाहीं ।
होवोनि ज्याला बहु वेळ झाला
तें अन्न होतें प्रिय तामसाला ॥ १० ॥

अफलाकांक्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ॥
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्विकः ॥ ११ ॥

इच्छा फळाची न धरून सुज्ञ
जे जे विधीनें करितात यज्ञ ।
कर्तव्य माझें ह्मणुनीच जाण
तो यज्ञ सात्वीक धरी प्रमाण ॥ ११ ॥

अभिसंधाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ॥
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १२ ॥

इच्छा फलाची धरुनी मनांत
दांभीकयोगें करि कर्म नित्य ।
पार्था पहा ह्या जगतांत ह्याला
बा बोलती राजस यज्ञ त्याला ॥ १२ ॥

विधिहीनमसृष्टान्नं मंत्रहीनमदक्षिणम् ॥
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १३ ॥

ज्याच्यामधें मंत्र न अन्नदान
कीं दक्षणाही न विधी न मान ।
श्रद्धा ह्मणोनी तिळमात्र नाहीं
तो अर्जुना तामस यज्ञ पाहीं ॥ १३ ॥

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ॥
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ १४ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

विद्वान देव गुरु ब्राह्मण तत्प्रशंसा
सुस्वच्छता सरलता करणें अहिंसा ।
कीं पाळणें सतत निश्चित ब्रह्मचर्या
ह्याला शरीरतप बोलति मित्रवर्य[1] ॥ १४ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ॥
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १५ ॥

शब्दामुळें नच घडे दुसऱ्यास त्रास
कल्याणकारक महा प्रिय सत्य खास ।
स्वाध्याय[2] वेदपर शब्द सदा मुखांत
ह्यालाच वाङ्मय असें तप बोलतात ॥ १५ ॥

---

१ हे मित्रोत्तमा (अर्जुना). २ वेदपठण.

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ॥
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १६ ॥

पार्था प्रसन्न मन सौम्यपणा विशेष
ठेवून आत्मदम जो धरि मौनवेष ।
जो कीं विहार बहु निष्कपटें करीत
हें सर्व मानस जनीं तप बोलतात ॥ १६ ॥

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ॥
अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्विकं परिचक्षते ॥ १७ ॥

बा जो करी त्रिविध[2] हें तप सव्यसाची
इच्छा मनीं सकल सोडुनियां फलाची ।
श्रद्धा मनांत परिपूर्ण धरूनि नित्य
होईल हेंच तप सात्विक सर्व सत्य ॥ १७ ॥

सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ॥
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥ १८ ॥

सत्कार मान सगळा अपुल्यास येवो
किंवा मनांत धरुनी बहु दंभभावो ।
केलें समस्त तप राजस तें ह्मणावें
अस्थीर चंचल असेंच तया गणावें ॥ १८ ॥

---

१ चित्त आवरून धरून. २ तीन प्रकारचें.

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ॥
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १९ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

दुराग्रहानें तप जे करीती
पीडा स्वदेहास बहूत देती ।
किंवा छळीती जन जे पराला
बा बोलती तामस त्या तपाला ॥ १९ ॥

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ॥
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं स्मृतम् ॥ २१ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

जें योग्य तेंच उपकार करी न त्याला
पाहोनियां बहुत सुंदर योग्य वेला ।
कीं देशपात्र बहु योग्य बघूनि देणें
बा तें पहा सकल सात्विक दान जाणें ॥ २० ॥

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ॥
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ २१ ॥

फेडावयास्तव कधीं उपकार देती
जें दान इच्छुनि पहा स्वफलास चित्तीं ।
देतां जयास स्वमनीं बहु होय शोक
तें दान राजस असें ह्मणतात लोक ॥ २१ ॥

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ॥
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२ ॥

श्लोक (उपजाति).

अयोग्य[1] देशीं बहु देत दान
अयोग्य पात्रीं अणि मानहीन ।
जें दान देणें जगतांत नित्य
त्या बोलती तामस दान सत्य ॥ २२ ॥

ओं तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ॥
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ २३ ॥

श्लोक (शालिनी).

ज्या ब्रह्मानें यज्ञ कीं वेद चारी
किंवा केले विप्र हे वेदधारी[2] ।
त्याचा आहे एक उच्चार बापा
ओं तत्सत् हा जाण कीं शत्रुतापा ॥ २३ ॥

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥
प्रवर्त्तंते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ह्याकारणें जे जन ब्रह्मवेत्ते
कीं यज्ञ दानें तप थोर कर्त्ते ।
ओंकार बोलोनि समस्त कर्म
आराधिती त्यांतिल हेंच मर्म ॥ २४ ॥

---

१ योग्य नव्हे असा. २ वेदास धारण करणारे.

तदित्यनभिसंधाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ॥
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियंते मोक्षकांक्षिभिः ॥ २५ ॥

पार्था मुमुक्षू जन याच रीती
इच्छा फलाची न धरून चित्तीं ।
जे आचरीती तप यज्ञ दान
त्या त्या क्रियांना तत् हेंच नाम ॥ २५ ॥

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ॥
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ २६ ॥

जें चांगलें उत्तम सत्वशील
साधू महात्मे जन जे सुशील ।
त्याला पहा हें सत् नाम देती
लोकांमधें जाण अशीच रीती ॥ २६ ॥

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ॥
कर्मचैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥

कीं यज्ञ सारे तप दानमर्म
त्याकारणें जे करितात कर्म ।
त्यालाच पार्था ह्मणतात लोकीं
हे वीरश्रेष्ठा तत् हे विलोकीं ॥ २७ ॥

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २८ ॥

श्रद्धा नसोनी स्वमनांत जाण
जे आचरीती तप होम दान ।
त्याचें मिळेना फल मृत्युलोकीं
किंवा मिळेना कधिं स्वर्गलोकीं ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

सतरावा अध्याय समाप्त.

ह्यांत तीन प्रकारच्या श्रद्धेचें निरूपण केलें आहे, म्हणून यास "श्रद्धात्रय विभागयोग" असें नांव आहे.

॥ अथ अष्टादशोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ॥
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥

अर्जुन–

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आतां सांगें यादवा एक बा हें
संन्यासाचें तत्त्व तें काय आहे ? ।
त्यागाचीं हीं लक्षणें एकवार
ऐकायाला चित्त उद्युक्त[2] फार ॥ १ ॥

---

१ हे श्रीकृष्णा. २ उत्कंठित.

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ॥
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ २ ॥

भगवान्–

जो अर्जुना त्याग सकाम कर्मीं
संन्यास बा तोच प्रसिद्ध नामीं ।
कर्मे करूनि फलमात्र न्यासी[1]
बा त्याग ऐसें ह्मणती तयासीं ॥ २ ॥

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ॥
यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ ३ ॥

दोषार्ह[2] कर्मे सगळीं कित्येक
टाकून द्यावीं ह्मणतात लोक ।
कीं यज्ञदानें तप हींच जाणीं
त्यजूं नये हें ह्मणतात कोणी ॥ ३ ॥

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ॥
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

पार्था जरी मन्मत निश्चयाचें
बा पूसशी तूं तरि हेंच साचें ।
आहेत ह्या त्याग जगांत तीन
ते सांगतों दे हिकडेस कान ॥ ४ ॥

---

१ त्याग करी. २ दोषयुक्त.

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ ५ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

दानें अनेकविध यज्ञ महा तपें हीं
कर्में अशीं सकल हीं जगतांत पाहीं ।
हीं मानवांस करितात पवित्र देहीं
तीं टाकणें ह्मणुनियां तुज योग्य नाहीं ॥ ५ ॥

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आवश्य कर्में जगतीं करावीं
पार्था स्वकर्में बहु आचरावीं ।
सोडोनियां मीपण सर्व बा हें
निश्चित माझें मत हेंच आहे ॥ ६ ॥

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ॥
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥

जें कर्म आहे नियमीत पाहीं
संन्यांस त्याचा तरि योग्य नाहीं ।
मोहेंकरूनी करि त्याग त्याचा
तो अर्जुना तामस होय साचा ॥ ७ ॥

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥

होतो ह्मणोनी शरिरास त्रास
किंवा बहू क्लेश पडे जिवास ।
ह्याकारणें कर्म समस्त टाकी
तो बोलती राजस त्याग लोकीं ॥ ८ ॥

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ॥
संगं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्विको मतः ॥ ९ ॥

मीं कर्म केलें अभिमान सोडी
आशा फलाची अगदींच मोडी ।
कर्त्तव्य माझें ह्मणुनी करावें
सात्वीक तो त्याग असें ह्मणावें ॥ ९ ॥

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ॥
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥

वाईट कर्मीं नच द्वेष पोटीं
कीं उत्तमाची नच प्रीति मोठी ।
हे गूण सारे असती जयास
सात्वीक त्यागी ह्मणती तयास ॥ १० ॥

---

१ त्रास.

नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥

हीं सर्व कर्मे जगतांत पाहीं
टाकावया जीवें समर्थ नाहीं ।
ह्याकारणें जो फल सर्व त्यागी
त्यालाच पार्था ह्मणतात त्यागी ॥ ११ ॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ॥
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२ ॥

श्लोक (वंसततिलका).

कर्मास तीनच फलें असती प्रमाण
तीं इष्ट मिश्र अणखीहि अनिष्ट जाण ।
अत्यागियास मिळती मरणोत्तरीं तीं
संन्यासियास नच तीं कधिं प्राप्त होती ॥१२॥

पंचैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ॥
सांख्ये कृतांते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १३ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सांख्यांत वेदांत नरा तशींच
बा कारणें सांगितलींहि पांच ।
तीं कर्म सिद्धीस्तव सर्व पूर्ण
ऐकावया दे हिकडेस कर्ण ॥ १३ ॥

---

१ प्राणी.

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ॥
विविधाश्च पृथक् चेष्टा दैवं चैवात्र पंचमम् ॥ १४ ॥

पार्था अहंकार, शरीर, दोन
सर्वेंद्रियें, दैव धरी प्रधान[1] ।
अपान प्राणादिक वात साच
व्यापार[2] त्यांचे गणि हींच पांच ॥ १४ ॥

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ॥
न्याय्यं वा विपरीतं वा पंचैते तस्य हेतवः ॥ १५ ॥

श्लोक (शालिनी).

आरंभावें कर्म जें जें नरानें
कायेनें[3] कीं वाणिनें[4] वा मनानें ।
होवो पार्था न्याय अन्याय कांहीं
त्याला हेतू[5] पांच हे[6] नित्य पाहीं ॥ १५ ॥

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ॥
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥ १६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

कर्मांत पांच असुनी उघडेच हेतू
आत्मा उपाधिविरहीत मनीं धरीं तूं ।
कर्त्ता मनांत समजे निरुपाधि आत्मा
तो नेत्रहीन[8] मतिमंद खरा दुरात्मा ॥ १६ ॥

---

१ मुख्य. २ प्राणापानादि वायूंचे. ३ देहानें. ४ वाचेनें. ५ कारणें. ६ पूर्वीच्या श्लोकांत सांगितलेले. ७ ज्यास उपाधि नाहीं असा. ८ अंध.

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ॥
हत्वापि स इमाँल्लोकान्न हंति न निबध्यते ॥ १७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ज्या मीच कर्त्ता, मनिं भाव नाहीं
ज्याची मती लिप्त फलास नाहीं ।
त्यानें जना मारियलें तथापी
तो मारणारा नच होय पापी ॥ १७ ॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ॥
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥ १८ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

ज्ञाता, ज्ञान, ह्मणोनि दोन तिसरा बा ज्ञेय लोकीं असे
कर्माचे विधि तीन हे विलसती कीं सव्यसाची तसे ।
कर्त्ता, कर्म, हि दोन आणि करणें हे तीन कीं मानिले
लोकीं यापरि कर्मसंग्रह असें ध्यानांत ठेवीं भलें॥१८॥

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ॥
प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥ १९ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

कर्त्ता तसें सकल कर्म अणीक ज्ञान
त्याचे पहा त्रिविध भेद गुणेंकरून ।
जे जाहले कथिन तेंच सख्या समस्त
ऐकें तरी सकल चित्त करून स्वस्थ ॥ १९ ॥

---

१ ज्याला मीच कर्त्ता (असा) भाव नाहीं.

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ॥
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्विकम् ॥ २० ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

असूनी पहा भिन्न हीं सर्व भूतें
मनामाजि जें पाहणें एक त्यांतें ।
खरें तेंचरे ज्ञान सात्वीक जाण
धरी अंतरीं अर्जुना हीच खूण ॥ २० ॥

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ॥
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ २१ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

भूतें जगीं सर्वच भिन्न जाणे
ऐसें पहा ज्ञान मनांत येणें ।
ज्ञानास ह्या राजस बोलतात
ही खूण ठेवीं विजया मनांत ॥ २१ ॥

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकम् ॥
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२ ॥

हेतू नसे लेशहि सत्य पाहीं
किंवा नसे ज्ञान [२]खरें [३]पुरें ही ।
ज्ञानास ऐशा जगतांत पाहे
हें अर्जुना तामस नाम आहे ॥ २२ ॥

---

१ हे अर्जुना. २ ज्ञानाचें विशेषण. ३ ज्ञानाचें वि०

नियतं संगरहितमरागद्वेषतः कृतम् ॥
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्विकमुच्यते ॥ २३ ॥

प्रीती नसे द्वेष नसे मनांत
जो सक्त नोहे नियमें करीत ।
निष्काम जें कर्म जगीं करावें
सात्त्वीक तें कर्म असें ह्मणावें ॥ २३ ॥

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ॥
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ २४ ॥

जें कर्म कर्त्ता ह्मणवून मी मी
इच्छा धरूनी करितात कामी[1] ।
ज्याच्या मधें कष्ट बहूत लोकीं
तें कर्म बा राजस हें विलोकीं ॥ २४ ॥

अनुबंधं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ॥
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥ २५ ॥

तत्काळ जें बाधक[3] आणि मोहें
हिंसा पराची क्षय[4] ज्यांत आहे ।
मोहेंकरोनीच करी प्रमाण
जें कर्म तें तामस सत्य जाण ॥ २५ ॥

---

१ लंपट. २ लोभी. ३ बाधा देणारे. ४ नाश. (दुसऱ्याचा).

मुक्तसंगोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ॥
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्त्ता सात्विक उच्यते ॥ २६ ॥

इच्छा फलाची न धरीच पाहे
कीं धैर्य उत्साह जयास आहे ।
सिद्धी असिद्धींत विकारशून्य
सात्वीक कर्त्ता जन तोच धन्य[1] ॥ २६ ॥

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ॥
हर्षशोकन्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ २७ ॥

इच्छी फलाला बहु लोभ वाही[3]
हिंसा करी जो अपवित्र देहीं ।
जो हर्ष कीं दुर्धर[4] शोकयुक्त
कर्त्ता पहा राजस तोच उक्त[5] ॥ २७ ॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ॥
विषादी दीर्घसूत्री च कर्त्ता तामस उच्यते ॥ २८ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

जो कीं अयुक्त[6] कपटी बहु मूढ खोटा
गर्विष्ठ आणि शठ आळस ज्यास मोठा ।
कामांत चेंगट[7] बहू रडका अपुर्ता
लोकांमधें ह्मणति तामस तोच कर्त्ता ॥ २८ ॥

---

१ निर्विकार. २ श्रेष्ठ. ३ धरी. ४ दुःसह. ५ योग्य. ६ मूर्ख. ७ जो त्वरा करीत नाहीं तो.

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ॥
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥ २९ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

बुद्धीधृतींचे गुणभेद तीन
मी सांगतों ते शृणुं सावधान ।
आतां तुला मी कथितोंच सारे
ते वेगळाले विजया सख्या रे ॥ २९ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ॥
बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्विकी ॥ ३० ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

प्रवृत्तीस[1] किंवा निवृत्तीस[2] जाणे
अकार्यास कार्यासही त्याप्रमाणें ।
सदा जाणते बद्ध वा मोक्ष जीं कीं
तिला बोलती सात्विकी बुद्धि लोकीं ॥ ३० ॥

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ॥
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ ३१ ॥

श्लोक (उपेंद्रवज्रा).

अधर्म कीं धर्म समस्त अर्थ
अकार्य कीं कार्य तसाच स्वार्थ ।
कळे न; जी संशययुक्त नित्य
असेल, ती राजस बुद्धि सत्य ॥ ३१ ॥

---

१ श्रवण कर. २ कर्तव्य कोणतें. ३ अकर्तव्य. ४ हें बुद्धीचें संबंधी सर्वनाम.

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ॥
सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ३२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

वेदास शास्त्रास न जी जुमानी
अधर्म तो धर्म असेंच मानी ।
सर्वार्थ पार्था विपरीत जाणे
बुद्धी असे तामस याप्रमाणें ॥ ३२ ॥

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेंद्रियक्रियाः ॥
योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्विकी ॥ ३३ ॥

हीं इंद्रियें प्राणक्रिया[1] धरोनी
चित्तास धैर्यें बहु आवरोनी ।
योगांत होई बहु स्थीर जाण
ती धारणा सात्विक हें प्रमाण ॥ ३३ ॥

यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ॥
प्रसंगेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ३४ ॥

धर्मार्थकामा विजया धरीती
इच्छा फलाची स्वमनीं वरीती ।
राहे पहा धैर्य धरून नित्य
ती धारणा राजस होय सत्य ॥ ३४ ॥

---

१ प्राणांची जी क्रिया.

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ॥
न विमुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ ३५ ॥

दुर्बुद्धि कीं स्वप्न भयासिं जोडी
तैशी विषादांस[1] कधीं न सोडी ।
डोले मदानें बुडवील स्वार्था
ती धारणा तामस होय पार्था ॥ ३५ ॥

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ॥
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च निगच्छति ॥ ३६ ॥

तैशीं सुखेंही असतात तीन
तीं हीं तुला सांगतसें प्रमाण ।
अभ्यासयोगें विलयास जातीं[2]
दुःखें; मतीही रममाण होती ॥ ३६ ॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ॥
तत्सुखं सात्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३७ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

भासे पहा प्रथम जें विषसें जिवाला
होई सुधेसम परी बहु शेवटाला ।
बुद्धी प्रसन्न करि जे बहु स्थीरभावें
ऐसें असेल सुख सात्विक त्या म्हणावें ॥ ३७ ॥

---

१ शोकास. २ अभ्यासानें दुःखें विलयास जाती. (पुढील चरणांतील दुःखें हा कर्ता).

विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ३८ ॥

हीं इंद्रियें विषय ह्यांजमुळें जिवाला
वाटे सुधेसम पहा अधिं मानवाला ।
अंतीं परी सकलही विषसेंच व्हावें
ऐसें असेल सुख राजस तें ह्मणावें ॥ ३८ ॥

यदग्रे चानुबंधे च सुखं मोहनमात्मनः ॥
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥

अंतीं तसें प्रथम बुद्धिस मोह पाडी
जें दुःखदायक महा बहु पाप जोडी ।
आलस्य झोंप बहु वाढवि जें प्रमाद
वा तेंच तामस असे सुख निर्विवाद[1] ॥ ३९ ॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ॥
सत्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

पृथ्वीमधें कीं नच देवलोकीं
देवामधेंही नच हें विलोकीं ।
माझें बहू तेजस सत्व झालें
आहेच तें तीनगुणां निराळें ॥ ४० ॥

---

१ निःसंशय.

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ॥
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥

श्लोक (शालिनी).

विप्रांच्या कीं क्षत्रियांच्या क्रियाही[1]
वैश्यांच्या कीं शूद्र यांच्याहि पाहीं ।
वर्णांला ज्या नेमियेल्या स्वभावें[2]
होती साऱ्या त्या गुणांच्या[3] प्रभावें ॥ ४१ ॥

शमो दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ॥
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ४२ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

शांती[4] बहू सरलता[5], तप, शौच[6]वृत्ती
विज्ञान, ज्ञान, शम, कीं दम, नित्य चित्तीं ।
आस्तिक्य[7] हीं सकल घेउन सव्यसाची
कर्में स्वभाविक अशीं असती द्विजांचीं[8] ॥ ४२ ॥

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ॥
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ ४३ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

रणीं दक्षता आणि युद्धांत शौर्य
न दे पाठ शत्रूस अंगांत धैर्य ।
बहू दान दे ईशभक्ती जयाची
स्वभावीक कर्में अशीं क्षत्रियाचीं ॥ ४३ ॥

---

१ वर्णकर्में. २ यांच्या गुणावरून. ३ सत्व० इ० तीन गुणांच्या प्रभावानें होतात. ४ क्षमा. ५ सरळपणा. ६ शुचिर्भूतपणा. ७ आस्तिकपणा. ८ ब्राह्मणाचीं.

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ ४४ ॥

गुरें राखणें शेतकी देवघेव
अशीं वैश्यकर्मे स्वभावें सदैव ।
सदा चाकरी दासभावें करावी
अशीं शूद्रकर्मे जनीं ओळखावीं ॥ ४४ ॥

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ॥
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विंदति तच्छृणु ॥ ४५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जे स्वस्वकर्मी धरितील बुद्धी
निश्चित त्यांतें घडतेच सिद्धी ।
कर्मांत स्वाभाविक सिद्धि येती
ती सांगतों आज तुला सुरीती ॥ ४५ ॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ॥
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः ॥ ४६ ॥

जेथोनि भूतें सगळीं निघालीं
ज्यानें जगें सर्वहि व्याप्त केलीं ।
ईशास त्या तृप्त सदा करावें
स्वज्ञातिकर्मे[1] करुनीच भावें ॥ ४६ ॥

---

१ आपल्या वर्णास नेमलें कर्म करून.

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४७ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

उणा आपुला धर्महो फार श्रेष्ठ
पराचा जरी चांगला तो न इष्ट ।
जसा नेमिला आपुला वर्णधर्म
तसें आचरीतां नव्हे पापकर्म ॥ ४७ ॥

सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् ॥
सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जें कर्म वर्णास असेल उक्तं
टाकूं नये तें जरि दोषयुक्त ।
दोषाविणें कर्म नसेच लोकीं
धूम्राविणें अग्नि जसा विलोकीं ॥ ४८ ॥

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ॥
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

मना जिंकुनी सक्त कोठेंच नोहे
स्पृहा[2] टाकुनी सर्वदां शांत राहे ।
सदां जातसे तोच संन्यासयोगें
महासिद्धिच्या शाश्वताच्या सुमार्गें ॥४९॥

---

१ योग्य. २ इच्छा.

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ॥
समासेनैव कौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ ५० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ब्रह्माप्रमाणें मिळतात सिद्धी
ऐशी तुला मी कथितोंच बुद्धी ।
संक्षेप तीचा करुनीहि एक
मी सांगतों ती तरि नीट ऐक ॥ ५० ॥

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ॥
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ ५१ ॥

निष्काम चित्तीं धरुनी सदैव
आत्मत्वयोगें मनिं शुद्ध भाव ।
प्रीती तसा द्वेष त्यजूनि लोकीं
शब्दादि भोगांस विटून टाकी ॥ ५१ ॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ॥
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ५२ ॥

एकांतवासांत सदा रहातो
वाक्[1]काय तैसें मन आवरीतो ।
योगांत निष्ठा लघु खाय भक्ष्य
वैराग्य धर्मावरि सर्व लक्ष्य ॥ ५२ ॥

---

१ वाक् + काय. वाणी आणि देह.

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ॥
विमुच्य निर्ममः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५३ ॥

बा क्रोध किंवा बल काम गर्व
तैसा अहंकार त्यजूनि सर्व ।
टाकील जो प्रीतिपरियहांस
तो योग्य होईलच मत्पदास ॥ ५३ ॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ॥
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ ५४ ॥

जो सर्व भूतीं सम नित्य साचा
प्रसन्न आत्मा असतो जयाचा ।
इच्छाहि नाहीं भय शोक नाहीं
त्यालाच होते ममभक्ति पाहीं ॥ ५४ ॥

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ॥
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम् ॥ ५५ ॥

आहें नरां मी गुणहीन जैसा
जाणेल जो भक्ति धरून तैसा ।
जो ओळखीतो मज सत्य पूर्ण
मोक्षास तो योग्यच होय तूर्ण ॥ ५५ ॥

---

१ दान घेणें. २ अर्जुना.

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ॥
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ५६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

कर्मे जगीं सकल हीं मम आश्रयानें
पार्था करील जन जो बहु निश्चयानें ।
पावून तो त्वरित सौख्यद मत्प्रसाद
जाईल शाश्वतपदा नर निर्विवाद ॥ ५६ ॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ॥
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ ५७ ॥

श्लोक (शालिनी).

चित्तें कर्मे सर्व अर्पी मला तूं
माझ्या ठाईं अर्जुना ठेव हेतू ।
ज्ञानें योगें त्वन्मनें ऐक्यभावें
रूपीं माझ्या सर्वदा लीन व्हावें ॥ ५७ ॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥
अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि ॥ ५८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

माझ्याच ठाईं धरि सर्व चित्त
माझ्या प्रसादें तरशील सत्य ।
गर्वें जरी हें नच ऐकशील
निश्चित नाशाप्रत पावशील ॥ ५८ ॥

---

१ ऐक्य.

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ॥
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥

पोटीं अहंकार धरूनि शुद्ध
तूं बोलशी मी करितों न युद्ध ।
तें सर्व खोटें प्रकृती तुझी ही
लावील युद्धास बळेंच पाहीं ॥ ५९ ॥

स्वभावजेन कौंतेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ॥
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ ६० ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

स्वभावीक जें कर्म वांट्यास आलें
तयानें तुला अर्जुना बद्ध केलें ।
न भांडें म्हणे अज्ञ बुद्धी तुझी ही
परी भांडसी यांत संदेह नाहीं ॥ ६० ॥

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥
भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥ ६१ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ह्या सर्वभूतीं परमेश[2] आहे
जो अंतरीं नित्य भरून राहे ।
तो सूत्र हातीं धरुनी रहातो
प्राण्यास नानापरि नाचवीतो ॥ ६१ ॥

---

१ मनोवृत्ति. २ परमेश्वर.

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ॥
तत्प्रसादात्परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ६२ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

आहे समस्त भरला जगतांत तोच
जाईं तया शरण भाव धरूनि हाच ।
त्याच्या कृपेंकरुन शांति मिळेल थोर
जाशील शाश्वतपदा त्यजं सर्व घोरें[2] ॥ ६२ ॥

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ॥
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥

हें ज्ञान बा परम गुह्य बहूत नामीं[3]
तूं मत्सखाँ[4] ह्मणुनियां उपदेशिलें मीं[5] ।
ह्याचा मनीं धरुनि पूर्ण विचारहेतू
वाटेल तें मग पुढें करि अर्जुना तूं ॥ ६३ ॥

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ॥
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ६४ ॥

गुह्यांतलें परम गुह्य बहूत एक
तें शेवटीं कथितसें तुज नीट ऐक ।
माझा सखा परम तूं बहु बुद्धिमंत
ह्याकारणें तव हितास्तव हा उदंत[1] ॥ ६४ ॥

---

१ टाक. २ दुःख. ३ योग्य. ४ माझा सखा. ५ हें भाषण.

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ ६५ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

तुझें चित्त हें ठेव माझ्या स्वरूपीं
नमस्कार पूजाहि मातेंचि अर्पी ।
तरी पावसी मत्पदा निश्चयानें
प्रतिज्ञा अशी भोगितों मन्मुखानें ॥ ६५ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ ६६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

हे अर्जुना सकल धर्म त्यजूनि भावें
येईं मला शरण तूं सुजनस्वभावें ।
पापें तुझीं हरुनि सर्व करीन मुक्त
माझ्या सख्या भिउं नको परिसें मदुक्तं ॥६६॥

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ॥
न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ ६७ ॥

जो भक्तिहीन तपहीन तया नराला
इच्छी न जो श्रवणभक्ति करून त्याला ।
निंदा करील अथवा जन शुद्ध पापी
सांगूं नकोसच तया गुज[2] हें कदापी ॥ ६७ ॥

---

१ माझें भाषण. २ गुह्य गोष्ट.

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

मद्भक्त जेथें असतील त्यांत
जो थोर श्रद्धा धरुनी मनांत ।
सांगेल हें गुह्य सख्या मुखानें
पावेल तो मत्प्रत निश्चयानें ॥ ६८ ॥

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ॥
भविता नच मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९ ॥

त्याच्यांहुनी थोर मला न कोणी
ह्या मानवामाजि मनांत आणी ।
होणार नाहीं कधिहीं जगांत
त्याच्याहुनी थोर पुढें खचीत ॥ ६९ ॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ॥
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ ७० ॥

हा धर्म्य संवाद ह्मणेल प्रेमें
माझा तुझा जो जन नित्य नेमें ।
बा ज्ञानयज्ञें पुजिलें तयानें
मातें गमे हें तरि निश्चयानें ॥ ७० ॥

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ॥
सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान् प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ ७१ ॥

श्रद्धा धरोनी परिसेल यातें
निंदी न पार्था कधिंही तयातें ।
पावेल नाकीं नर भाग्यवंत
जेथें रहाती नर पुण्यवंत ॥ ७१ ॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ॥
कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥ ७२ ॥

कां ऐकिले बोलं[1] सख्या समस्त ?
एकाग्र सारे करुनी स्वचित्त ।
संमोह[2] अज्ञान निघूनि सांग[3]
गेला न हा कां अझुनीहि सांगं ॥ ७२ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ॥
स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव ॥ ७३ ॥

अर्जुन—

श्लोक (भुजंगप्रयात).

स्मृती जाहली मोह नाशास गेला
प्रसादें[4] तुझ्या अच्युता विश्वपालं[5] ।
असंदेह[6] मी जाहलों हे अनंता
तुझीं भाषणें सर्व मानीन आतां ॥ ७३ ॥

---

१ शब्द. २ मोह. ३ संपूर्ण. ४ बोल. ५ कृपेनें. ६ विश्वास पालन करणाऱ्या. ७ निःसंशय.

॥ संजय उवाच ॥

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४ ॥

संजय–

श्लोक (इंद्रवज्रा).

संवाद नारायणअर्जुनांचा
राजा महा अद्भुत होय साचा ।
ऐकोनि मातें बहु प्रेम दाटे
अद्यापि येती शरिरास कांटे ॥ ७४ ॥

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ॥
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ ७५ ॥

संवाद हा गुह्य असे महान
म्यां ऐकिला व्यासकृपेंकरून ।
साक्षात योगेश्वर कृष्ण यानें
सांगीतला हा अपुल्या मुखानें ॥ ७५ ॥

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ॥
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥

कृष्णार्जुनाच्या मुखिंचा नृपाळ[1]
हा पुण्यसंवाद महा रसाळ ।
पुन्हा पुन्हा आठवतो जिवाला
पुन्हा पुन्हा हर्ष गमे मनाला ॥ ७६ ॥

---

१ हे राजा.

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ॥
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ ७७ ॥

मोठें हरीचें किति विश्वरूप
पुन्हा पुन्हा तें[1] अठवे स्वरूप ।
आश्चर्य राजा मज फार वाटे !
पुन्हा पुन्हा हर्ष मनांत दाटे !!!॥ ७७ ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ॥
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥

प्रत्यक्ष योगेश्वर कृष्ण जेथें
गांडीवधारी नरवीर जेथें ।
नीती जयश्री तिकडे नृपाला
निश्चित वाटे मम मानसीं[2]ला ॥ ७८ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अठरावा अध्याय समाप्त.

ह्यांत संन्यासानें मोक्ष कसा प्राप्त होतो हें निरूपण केलें आहे, म्हणून यास " मोक्षसंन्यासयोग " असें नांव आहे.

इति श्रीमद्भगवद्गीता समाप्ता.

१ अकराव्या अध्यायांत सांगितलेलें. २ माझ्या मनाला.

ग्रंथ कर्त्याची प्रार्थना.

श्लोक (कामदा).

श्लोकमौक्तिकें सातशें खरीं
बोलिली मुळीं व्यासवैखरी ।
तीं प्रवेशुनी मन्मनोरथीं
बोलवी मुखें पार्थसारथी ॥ १ ॥

मंदबुद्धि मी अज्ञ संस्कृतीं
भक्तवत्सला ही तुझी कृती ।
त्वत्प्रसाद हा विश्वपालका
धन्य या करी आजि बालका ॥ २ ॥

श्रीहरी स्वयें शब्दमौक्तिकें
देइ अर्जुनालागिं कौतुकें ।
वर्णिली कथा तीच भारतीं
व्यासबुद्धिची तीव्रता किती ॥ ३ ॥

तीं कळावया प्राकृतांप्रती
वेंचिलीं पहा म्यां यथामती ।
पद्यरूप हा हार गुंफिला
सादरें जनालागिं अर्पिला ॥ ४ ॥

आवडो जनालागिं आगळा
मान्य होउनी शोभवूं गळा ।
राजहंस ते स्वाद घेतिल
माझिया श्रमा मान देतिल ॥ ५ ॥

कृष्णजी दिसे बोलला जरी
बोलला प्रभू जाण वैखरी ।
काय पामरा शक्ति हो मला
अंतरीं प्रभू जाण बोलिला ॥ ६ ॥

पूर्ण तेवढें बोलला हरी
गौण तें वदे आत्मवैखरी ।
खूण ही तुह्मी अंतरीं धरा
विस्मृती न हो जोंडितों करा ॥ ७ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

गीतामौक्तिकहार हा स्वमतिनें मोठ्या श्रमें गुंफिला
नम्रत्वें सरलार्थ जोडुनि तया म्यां सज्जना अर्पिला ।
कोणी वाइट चांगलें मज ह्मणू जें पाहिजे तें करू
सारे वंद्य तुह्मी सदैव मजला मी तूमचें लेंकरूं ॥ ८ ॥

ग्रंथीं ह्या अढळेल न्यून बरवें जें वाचतां त्वन्मना
तें मातें अतिआदरें कळविणें ही प्रार्थना सज्जना ।
ईशा वंदुनि शेवटीं सविनयें मी एक मागें वर
कीं सेवा तुमची घडो पुनरपी या हातुनी सत्वर ॥ १ ॥

समाप्त.

POONA UNIVERSITY LIBRARY